

ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

✓ ความสำคัญของจริยศึกษา

จริยศึกษานับว่าเป็นวิชาหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งในการจัดการศึกษา กังความเห็นของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ที่ว่า "จริยศึกษาเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างยิ่ง จริยศึกษาเป็นส่วนสำคัญยิ่งของสังคมศึกษา"¹ และ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ยังได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า "จริยศึกษาไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย เป็นเรื่องที่สามารถทำให้ชาติล่มจมหรือไม่ล่มจมได้ เพราะการปฏิบัติตนของคนโดยเฉพาะในนามวิกาล"² ส่วน ธีราภรณ์ บัวศรี ได้กล่าวถึงความสำคัญของจริยศึกษาในเชิงเปรียบเทียบว่า "จริยศึกษาจำเป็นต่อสังคมเท่า ๆ กับอาหารที่มีความจำเป็นต่อพืชและสัตว์"³ แต่ กรองแก้ว ปทุมมานนท์⁴ กับ

¹ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "ประมวลข้อคิดเห็นเกี่ยวกับจริยศึกษาจากบุคคลและบทความในหนังสือพิมพ์," สัมมนาว่าด้วยจริยศึกษา ของกระทรวงศึกษาธิการ ณ ศาลาสันติธรรม (พระนคร : โรงพิมพ์ ร.ส.พ., 2504), หน้า 24.

²ม.ล.ปิ่น มาลากุล, "ความเห็นเกี่ยวกับจริยศึกษา," ประชุมชี้แจงครูใหญ่ อาจารย์ใหญ่เกี่ยวกับข้อเสนอแนะจากการสัมมนาว่าด้วยจริยศึกษา ณ หอประชุมครูสภา 14 พฤษภาคม 2505 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2505), หน้า 32.

³ธีราภรณ์ บัวศรี, "ความมุ่งหมายของการสอนจริยศึกษาในโรงเรียน," ประชุมทางวิชาการเรื่องพระพุทธศาสนากับการศึกษาของประเทศไทย, อ่างแล้ว, หน้า 122.

⁴กรองแก้ว ปทุมมานนท์, "ความกึกก้องเรื่องจริยศึกษาจะสัมฤทธิ์ผลสมบูรณ์ได้อย่างไร," เล่มเดียวกัน, หน้า 261.

เอกวิทย์ ๗ ถกลาง มีความเห็นเป็นเชิงรวบยอดสอดคล้องตรงกันว่า "จริยศึกษาเป็นยอดของความสำคัญในการศึกษาเล่าเรียน"¹ ส่วน อวย เกตุสิงห์ กล่าวถึงความสำคัญของ - จริยศึกษาว่า "จริยศึกษาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของพุทธศึกษา"² และในหนังสือคู่มือครู จริยศึกษาระดับวิทยาลัย ได้สรุปความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ ว่า "มีนัยการศึกษาหลายท่านยอมรับว่าจริยศึกษาคืออุดมการณ์สูงสุดของการศึกษา"³

นอกจากความคิดเห็นที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่ามีการกล่าวถึงความสำคัญของการจัดจริยศึกษาไว้ในการจัดการศึกษาของไทยในอดีตด้วย แสดงว่าได้เห็นความสำคัญของวิชานี้มาตั้งแต่เริ่มต้นการจัดการศึกษาอย่างเป็นแบบแผน ดังปรากฏในความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา ว่า

พ.ศ. 2456 กระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน - ผู้วิจัย) ได้ประกาศโครงการศึกษาใหม่ และได้ออกหลักสูตรใหม่ ซึ่งเรียกว่า "หลักสูตรหลวง" เปลี่ยนมูลศึกษาเดิมเป็นประถมศึกษา ประถมศึกษาฝ่ายสามัญ มี 3 ปี เทาเดิม ... เมื่อพิจารณาหลักสูตรชั้นประถมศึกษาจะเห็นว่าคล้ายคลึงกับหลักสูตรมูลศึกษาเดิมเป็นส่วนใหญ่ ต่างแต่ให้ความสำคัญแก่วิชาจรรยา* โดยลำดับไว้เป็นวิชาแรกในหลักสูตร⁴

* วิชาจรรยา คือ วิชาศีลธรรม เรียนเกี่ยวกับศีล และธรรม จรรยา มารยาท. ซึ่งปัจจุบันหมายถึงวิชาจริยศึกษา (ผู้วิจัย)

¹ เอกวิทย์ ๗ ถกลาง, "จริยศึกษาคือยอดของการศึกษา," แนวการอบรมจริยศึกษาของโรงเรียน พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ ครูสร้อย ชอบเผ็ก (ธนบุรี : โรงพิมพ์การช่างวุฒิศึกษา (แผนกการพิมพ์), 2506), หน้า 87.

² อวย เกตุสิงห์, "จริยศึกษาจะดัมฤทธิ์ผลสมบูรณ์ได้อย่างไร," คู่มือครูจริยศึกษาชั้นประถมปีที่ 3 - 4, อ่างแล้ว, หน้า 98.

³ กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา, คู่มือครูสอนจริยศึกษาระดับวิทยาลัย (ฉบับทดลอง) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 22. !!

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ. กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษาชุดพัฒนาทางการศึกษา อันดับที่ 2, (ธนบุรี : โรงพิมพ์ส่งเสริมอาชีพ, 2504), หน้า 13.

ในเรื่องความสำคัญของจริยศึกษาในอดีต เป็รื่อง กุมุท ได้กล่าวถึงว่า

นับเป็นเวลากว่าหนึ่งศตวรรษมาแล้ว. ในระบบการศึกษาของไทย ไม่ว่ายุคใด สมัยใดหลักสูตรที่กำหนดขึ้นไม่เคยละเว้นที่จะเน้นความสำคัญของจริยศึกษาโดยสักครั้ง และเน้นอย่างมากมาย . . . ในแง่ของความมุ่งหมายของหลักสูตรด้วย แล้วจะเห็นว่า ความมุ่งหมายทางการจริยศึกษาที่อยู่ในปริมาณที่เหนือกว่าทางการพุทธธรรมและทางการจรลธรรมเสียอีก¹

ซึ่งตรงกับที่ปรากฏในคู่มือสอนจริยศึกษาระดับวิทยาลัย ว่า

แผนการศึกษาของชาติอันเป็นแม่บทของการจัดการศึกษาของประเทศ เป็นเครื่องชี้แนวทางการศึกษาว่าจะดำเนินไปในลักษณะใด เพื่อไปสู่เป้าหมายอะไร ได้เน้นความสำคัญของจริยศึกษาเป็นพิเศษ . . . และในแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520 หมวด 1 ความมุ่งหมาย จะเห็นว่าความมุ่งหมาย 8 ใน 9 ขอ เน้นความสำคัญของคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะที่ดี . . . แผนการศึกษาเน้นความเจริญงอกงามทางคุณธรรม จริยธรรมควบคู่ไปกับความเจริญงอกงามทางปัญญา ในแผนการศึกษา ทั้งหมด 61 ขอ จะเป็นขอความที่กล่าวถึงจริยศึกษา คุณธรรมจริยธรรม คุณลักษณะที่ดี ความงอกงามของบุคคลถึง 14 ขอ จะเห็นว่า เป็นเครื่องชี้เจตนารมณ์ชัดว่า เน้นกานนี้²

¹ เป็รื่อง กุมุท, "การสอนจริยศึกษาตามวิธีสอนแบบเบญจจันทร์," คู่มือครูจริยศึกษาภาคบรรยายเชิงปฏิบัติ เรื่อง "การสอนจริยศึกษาระดับประถมศึกษาและโรงเรียนวันอาทิตย์," สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์, (กรุงเทพมหานคร : คำรงการพิมพ์, 2521), หน้า 81.

² กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา, คู่มือสอนจริยศึกษาระดับวิทยาลัย (ฉบับทดลอง) กรมการศาสนา จัดพิมพ์, อ่างแล้ว, หน้า 1 - 3.

ในปัจจุบันนี้ได้มีการตื่นตัวให้ความสนใจและเห็นความสำคัญของจริยศึกษามากและกว้างขวางทั้งในวงการรัฐบาล วงการศึกษา วงการศาสนา ตลอดจนวงการเอกชน ดังที่ สีปพนธ์ เกตุทัต กล่าวไว้ว่า "ในปัจจุบันจริยธรรมกำลังเป็นประเด็นที่นักวิชาการและนักการศึกษาสนใจมาก ได้มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในรูปการประชุม สัมมนา การวิจัยในเรื่องดังกล่าว"¹ และพระโพธิรักษ์ กล่าวไว้ว่า "ที่จริงประเทศไทยในตอนนี้ รู้สึกว่าคนไทยเรากำลังตื่นตัวกันขึ้นบ้างแล้วในเรื่องศีลธรรม - จริยธรรม หรือศาสนา ซึ่งอาตมาเห็นแสงอรุณของ "พุทธศาสน์ชีพ" ขึ้นมาไร ๆ แล้วจริง ๆ"²

การสอนจริยศึกษา

ได้มีผู้กล่าวถึงความหมายของการสอนจริยศึกษาไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้ คือ เสฐียร พันธงชัย³ ว่า "ถ้ากล่าวถึงการสอนจริยศึกษาในประเทศที่นับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ย่อมหมายถึงการสอนศีลธรรมจรรยาของศาสนาพุทธและขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม แต่ถ้าประเทศนั้นไม่ได้นับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ การสอนจริยศึกษาก็จะหมายถึงการสอนศีลธรรมจรรยาของศาสนานั้นและขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น"³

¹ สีปพนธ์ เกตุทัต, "คำนำ," รายงานการสัมมนา จริยธรรมในสังคมไทย-ปัจจุบัน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์ (กรุงเทพฯ ทานตร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า คำนำ.

² พระโพธิรักษ์, "ศีลนั้นสำคัญไฉน," สัจธรรม สัจธรรม เล่ม 1 หนังสือเผยแพร่สัจธรรมของมูลนิธิธรรมสันติ (กรุงเทพฯ 2 : โรงพิมพ์ห้องภาพสุวรรณ, 2522), หน้า 48.

³ เสฐียร พันธงชัย, "จริยธรรมกับการพัฒนาประเทศ," ความรับผิดชอบทางจริยธรรมเป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ สำนักงานกลางกริสเตียน จัดพิมพ์ (กรุงเทพฯ : เจริญธรรมการพิมพ์, 2509), หน้า 51.

ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ สุนน อมรวิวัฒน์ ว่า "ศีลธรรมเป็นวิชาสำคัญยิ่งวิชาหนึ่ง เพราะศีลธรรมหรือจริยศึกษาเป็นองค์ประกอบที่ใหญ่ในจำนวนองค์ประกอบ 4 อย่างขององค์ประกอบของการศึกษาทั้งหมด"¹ ทั้งนี้จึงมีการใช้คำว่า การสอนศีลธรรม กับการสอนจริยศึกษาปนกัน ดังความเห็นของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ว่า "ปัจจุบันนี้มักเลื่องลือกว่าศีลธรรม ไปใช้คำว่า จริยศึกษา หรือจริยธรรม"² แต่ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ให้ความเห็นว่า "จริยศึกษาคือการศึกษาเพื่อให้คนมีความประพฤติที่ดีขึ้น จริยศึกษามีได้หมายถึงวิชาศีลธรรม มีได้หมายถึงการปฏิบัติทางกฎเกณฑ์ของโรงเรียน มีได้หมายถึง เกรงกลัวผู้บังคับบัญชา แต่กว้างขวางเท่ากับชีวิตมนุษย์ เป็นการึกษาเพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตและดำเนินชีวิตเพื่อตนเอง และเพื่อส่วนรวม"³ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ สุนน อมรวิวัฒน์ ที่ว่า "จริยศึกษามีได้มีความหมายแคบ ๆ เพียงแค่การศึกษาน้ำที่พลเมืองศีลธรรม หรือการศึกษาศาสนาเท่านั้น แต่จริยศึกษาหมายถึงการศึกษาทุกอย่างเพื่อให้มีแนวทางในการประพฤติปฏิบัติคนที่ถูกต้อง – เหมาะสม"⁴ และ ธนุ แสงศักดิ์ มีความเห็นสอดคล้องกัน และยังมีความเห็นเพิ่มเติมที่ว่า "เป็นการศึกษาอบรมในเรื่องศีลธรรม จรรยา มารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี จารีต – ประเพณี ระเบียบแบบแผน คุณธรรมอันงดงาม ถูกต้อง"⁵

¹ สุนน อมรวิวัฒน์, "วิธีสอนศีลธรรม," คู่มือจริยศึกษา ชั้นประถมศึกษา 3 - 4 อ่างแล้ว, หน้า 106

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "จริยธรรมในสังคมไทยในทัศนะของฝ่ายศาสนา," รายงานการสัมมนา จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน อ่างแล้ว, หน้า 68.

³ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "ความหมายของจริยศึกษา," ประชุมทางวิชาการ เรื่องพระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย, อ่างแล้ว, หน้า 120.

⁴ สุนน อมรวิวัฒน์, "คำบรรยาย เรื่องการสอนศีลธรรม ..." เล่มเดียวกัน, หน้า 194.

⁵ ธนุ แสงศักดิ์, "การใช้ทรัพยากรในชุมชนเพื่อสอนจริยศึกษา," แนวการอบรม จริยศึกษาของโรงเรียน พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ครูสร้อย ชอบฝึก, อ่างแล้ว, หน้า 100.

ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ เป็รื่อง กุมุท ที่ว่า "จริยศึกษาเป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดความตั้งมั่นในจิตใจของผู้เรียน เพื่อให้จิตใจของเขาเหล่านั้นเป็นจิตใจที่มีศีลธรรม คุณธรรม และค่านิยมที่งดงาม"¹ ส่วนอานวย ทะพิงค์แก และชยันต์ วรรณะภูติ มีความเห็นเป็นเชิงสรุปว่า "จริยศึกษาเป็นการศึกษาเรื่องที่ต้องประพฤติปฏิบัติ เพื่อก่อให้เกิดความตั้งมั่นและความถูกต้องในสังคม"²

จริยศึกษา เป็นทั้งการศึกษาทางเนื้อหาลัทธิวิชาและเป็นการศึกษาทางการปฏิบัติด้วย คือ เป็นการศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรม หลักศีลธรรม ตลอดจนจรรยา-มารยาท วัฒนธรรม แล้วนำความรู้ความเข้าใจนั้นมาประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความตั้งมั่นถูกต้องเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่น ตลอดจนสังคมโดยรวมด้วย ซึ่งสิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัตินี้ต้องปฏิบัติอยู่ตลอดชีวิต ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย จึงเป็นสิ่งจำเป็นมาก จริยศึกษาจึงสามารถเรียนรู้และเกิดขึ้นได้ทุกขณะทุกวินาทีทั้งที่ เอกวิทย์ ๗ ถกลาง กล่าวไว้ว่า "จริยศึกษา คือ ยอดของการศึกษา เป็นสิ่งที่แฝงอยู่อย่างลึกซึ้งแนบแนบในทุกอย่างที่เป็นประสบการณ์ของเด็กทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน"³

¹ เป็รื่อง กุมุท, "การสอนจริยศึกษากาแบบวิธีเบญจขันธ์," คู่มือครูจริยศึกษา ภาคบรรยายเชิงปฏิบัติเรื่อง "การสอนจรรยาศึกษาในระดับประถมศึกษาและโรงเรียนวันอาทิตย์, อ่างแล้ว, หน้า 31.

² อานวย ทะพิงค์แก และ ชยันต์ วรรณะภูติ, "จริยธรรมในสังคมไทยในทัศนะของนักการศึกษา," รายงานการสัมมนาเรื่อง จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน อ่างแล้ว, หน้า 192.

³ เอกวิทย์ ๗ ถกลาง, "จริยศึกษา คือ ยอดของการศึกษา," แนวอบรมจริยศึกษาของโรงเรียน, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ครูสร้อย ขอบฝึก อ่างแล้ว, หน้า 110.

✓ ความมุ่งหมายของการสอนจริยศึกษา

เกี่ยวกับความมุ่งหมายในการจัดจริยศึกษาหรือการสอนจริยศึกษา ได้มีผู้กล่าวถึงพอประมวลได้ดังนี้ ชำรง บัวศรี กล่าวถึงความมุ่งหมายของการสอนจริยศึกษาในโรงเรียนไว้ว่า "การจัดจริยศึกษาหรือการสอนจริยศึกษานี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้นักเรียนหรือผู้เรียนเป็นคนที่มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบ มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย มีหัวใจที่ปะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม"¹ ส่วนสุน อมรวิวัฒน์ ได้กล่าวถึงสิ่งที่เด็กควรจะได้รับในการสอนศีลธรรม ว่า

นักเรียนควรได้รับประสบการณ์ 3 ลักษณะ คือ

1. ได้รับความรู้เนื้อหา
2. คว้าวัฒนธรรม พิธีกรรมและระเบียบประเพณี
3. ใฝ่การฝึกทักษะของมารยาทและวิธีปฏิบัติตน²

ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ อติศักดิ์ ทองบุญ ที่กล่าวถึงเป้าหมายของการสอนจริยศึกษาไว้ว่า

การสอนจริยศึกษา ควรให้ผู้เรียนบรรลุเป้าหมาย ทั้ง 3 ประการ คือ

1. ให้ใฝ่ปัญญาหรือความรู้ คือรู้เรื่องศีลธรรมและวัฒนธรรมอันเป็นเนื้อหาของวิชานี้โดยถูกต้องครบถ้วน
2. ให้ใฝ่เจตคติที่ดีต่อศีลธรรมและวัฒนธรรมที่เรียน คือ ให้เกิดความเชื่อ ความเลื่อมใสศรัทธาจนอยากนำไปปฏิบัติตาม
3. ให้ใฝ่ทักษะ คือ สามารถปฏิบัติได้ถูกต้อง ใฝ่ผลดี ตามที่เรียนมา³

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ชำรง บัวศรี, "ความมุ่งหมายของการสอนจริยศึกษาในโรงเรียน," ประชุมทางวิชาการ เรื่อง พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย, อ่างแล้ว, หน้า 124.

² สุน อมรวิวัฒน์, "การสอนศีลธรรม," คู่มือครูจริยศึกษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 4 อ่างแล้ว, หน้า 112 - 114.

³ อติศักดิ์ ทองบุญ, "การสอนจริยศึกษาแก่เด็ก," ครูปริทัศน์ ฉบับความรู้ - เกี่ยวกับเด็ก เนื่องในโอกาสปีเด็กสากล 2522, อ่างแล้ว, หน้า 60.

แต่ เอกวิทย์ ๗ ถกลาง ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ของการสอนจริยศึกษาสั้น ๆ ว่า "จุดประสงค์ใหญ่ของจริยศึกษาคือไม่ให้นักเห็นแก่ตัว"¹ ส่วน ชำนาญ นิสารัตน์ ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการสอนศีลธรรมไว้ว่า

การสอนศีลธรรมมีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ คือ

1. ให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องศีลธรรมและศาสนาอย่างถูกต้อง

2. ให้นักเรียนนำความรู้ความเข้าใจไปประพฤติปฏิบัติ
ในจุดมุ่งหมายข้อ 1 เป็นการสอนใหญ่ ทางศาสนา เรียกว่า ปรีชาจริยธรรม
ข้อ 2 เป็นการอบรมใหม่ ทางศาสนา เรียกว่า ปฏิบัติจริยธรรม การสอนใหญ่
เป็นหน้าที่ของครูศีลธรรม ส่วนการอบรมใหม่เป็นหน้าที่ของครูทุกคนจะต้อง
ช่วยกัน².

และ มนัส รัตนกลล ๗ ภูเก็ท ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "จริยศึกษา คือ การเรียนการสอนซึ่งมุ่งปลูกฝังความคิดให้นักเห็นค่าความดี ละเว้นความชั่ว และส่งเสริมความเข้าใจการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องตามวัยของผู้เรียน"³ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ ม.ร.ว. สุนทรวัช ศรีธวัช ที่ว่า " การสอนจริยศึกษา คือ การสอนให้เด็กเกิดคุณธรรม เป็นคนดี ผู้สอนต้องทำตัวให้เสมือนมารดาสอนบุตร หมายความว่า สอนอยู่ตลอดเวลา"⁴

¹เอกวิทย์ ๗ ถกลาง, "จริยศึกษา คือ ยอดของการศึกษา," อ้างแล้ว, หน้า 111.

²ชำนาญ นิสารัตน์, "การสอนศีลธรรมในโรงเรียน," มิตรครู 16 (สิงหาคม 2512) : 20.

³มนัส รัตนกลล ๗ ภูเก็ท, "จริยศึกษาช่วยพัฒนาประเทศ," ประชาศึกษา 8 (มีนาคม 2521) : 38.

⁴ม.ร.ว. สุนทรวัช ศรีธวัช, "การสอนจริยศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษา," ประชาศึกษา 8 (มีนาคม 2521) : 45.

จากความมุ่งหมายของจริยศึกษาที่มีผู้กล่าวถึงแล้วนั้น พอจะมองเห็นได้ว่า จริยศึกษานั้นมุ่งให้เกิดผลในตัวผู้เรียนเป็นประการสำคัญ โดยให้ผู้เรียนประพฤติปฏิบัติตนตามหลักศีลธรรม ปีกหลักศีลธรรมในการดำเนินชีวิต การตัดสินใจหา ให้เป็นผู้มีจรรยาบรรณ ปฏิบัติตนได้งดงาม ถูกต้องเหมาะสม การสอนจริยศึกษาจึงเป็นการสอนเพื่อให้ผู้เรียนมีคุณธรรม มีจริยธรรมในการประพฤติปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน

วิธีสอนจริยศึกษาที่ใช้ในปัจจุบัน

ได้มีการกล่าวถึงการสอนจริยศึกษาและวิธีสอนจริยศึกษากันมาก โดยเฉพาะใน 2 - 3 ปีที่ผ่านมา เพราะหลายฝ่ายได้ตระหนักว่า การที่สังคมมีปัญหาต่าง ๆ อย่างปัจจุบันนี้ สาเหตุอันหนึ่งก็เพราะไคล่ละเลยการสอนจริยศึกษาหรือศีลธรรม เกี่ยวกับวิธีสอนจริยศึกษาที่ใช้ในปัจจุบัน ได้มีผู้กล่าวถึงและเสนอแนะไว้พอจะนำมากล่าว ดังนี้

สุนน อมรวิวัฒน์¹ ได้กล่าวถึงวิธีสอนศีลธรรม พอสรุปได้ ดังนี้

1. สอนโดยการบรรยายหรืออธิบาย ครูควรใช้ภาษาที่ง่าย ใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนทุกครั้งการสอน อุปกรณ์ประกอบการสอนอาจมีได้ทั้งประเภทสัญลักษณ์ ชาวหนังสือพิมพ์ เหตุการณ์ และบุคคล
2. สอนโดยการตั้งปัญหา โดยครูและนักเรียนร่วมกันตั้งปัญหาที่สนใจอยากรู้ อยากทราบคำตอบเกี่ยวกับเรื่องที่จะเรียน แล้วช่วยกันหาคำตอบซึ่งอาจจะแบ่งกลุ่มหาคำตอบ หรือจะช่วยกันหาคำตอบด้วยวิธีอื่น ๆ ก็ได้ความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ครู นักเรียน ตลอดจนเนื้อหา
3. สอนโดยการให้ค้นคว้าหาข้อเท็จจริงหรือคำตอบเอง โดยการกำหนดหัวข้อให้นักเรียนค้นคว้าหาคำตอบ หาข้อเท็จจริงเอง อาจแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่ม หรือรายบุคคล แล้วให้ค้นคว้าหาข้อเท็จจริงนั้น ๆ

¹สุนน อมรวิวัฒน์, "คำบรรยาย เรื่อง การสอนศีลธรรม การสอนธรรมสภาจกษา พุทธวิธีสอน," ประชุมทางวิชาการ เรื่อง พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย อ่างแล้ว, หน้า 197 - 215.

4. สอนโดยการไปสัมภาษณ์ผู้มีความรู้และผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับเรื่องที่เรียน อาจไปร่วมทั้งห้อง หรือแบ่งเป็นกลุ่มตามความเหมาะสม

5. สอนโดยการสังเกต โดยให้นักเรียนสังเกตงานพิธีทางศาสนา ประเพณี มารยาทต่าง ๆ โดยให้นักเรียนไปร่วมงานที่เกี่ยวกับเรื่องที่เรียน

6. สอนโดยเชิญวิทยากรผู้มีความรู้มาบรรยายเกี่ยวกับเรื่องที่เรียน

7. สอนโดยให้นักเรียนเล่าเรื่องและประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องที่เรียน

8. สอนโดยให้เรียงความปลาเปล้าเรื่องที่เรียน

9. สอนโดยวิจารณ์ข่าวและเหตุการณ์ที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับจริยธรรม

10. สอนโดยให้เขียนคำบรรยายประกอบภาพ

11. สอนโดยให้แสดงบทบาทประกอบเรื่อง หรือบทบาทสมมุติ

12. สอนโดยใช้บัตรคำฝึกการเขียนและอ่านก๋ายาก

13. สอนโดยใช้เพลงประกอบการเรียน หรือจริยธรรมจากเนื้อเพลง

14. สอนโดยให้ทำสมุดภาพหรือสมุดศัพท์เกี่ยวกับเรื่องที่เรียน

15. สอนโดยเล่นนิทานประกอบ

16. สอนโดยให้ฝึกภาคปฏิบัติ ปฏิบัติจริง เช่น มารยาทต่าง ๆ

ม.ร.ว. สุรวัช ศรีวัช¹ ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับกิจกรรมการสอนจริยธรรม สอดคล้องกับ สุนน อมรวิวัฒน์ที่กล่าวมาแล้ว และยังมีความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัด กิจกรรมการเรียนการสอนจริยธรรม พอสรุปได้ดังนี้

1. การโต้วาที
2. กิจกรรมกลุ่ม
3. ละครใบ้
4. ธรรมสภาัจฉา หรือสนทนาธรรม
5. สอนโดยหุ่น

และยังเสนอแนะในการสอนว่า "ควรอยู่ในรูปแบบที่คั้งปัญหาขึ้นให้เด็กคิด ป้อนคำถามเรา ให้เด็กตอบ สอนให้เด็กเกิดความรู้ความเข้าใจ ความเชื่อและยอมรับไปปฏิบัติ"²

¹ม.ร.ว. สุรวัช ศรีวัช, "การสอนจริยศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษา," อ้างแล้ว

²เรื่องจริยศึกษา

/ชำนาญ นิสารัตน์¹ ได้เสนอแนะเกี่ยวกับการสอนศีลธรรม พอสรุปได้ดังนี้

1. การสอนควรสอนโดยให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติมากที่สุด
2. ครูผู้สอนและครูทั่วไปควรปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างในเรื่องที่สอน
3. การสอนควรเปิดอุปกรณ์ประกอบการสอน
4. มีอุปกรณ์ที่จะช่วยเสริมความเข้าใจยิ่งขึ้น เช่น โต้ะหมูบูชา
5. มีการเชิญวิทยากร

ส่วนในคู่มือครูจริยศึกษา ภาคปฏิบัติเรื่อง แนวการสอนจริยศึกษาได้ให้คำแนะนำครูไว้ว่า "การสอนจริยศึกษาเป็นการสอนที่เน้นในเชิงปฏิบัติ. จะต้องกระทำโดยการฝึก - อบรมอย่างสม่ำเสมอ สอนในทุกโอกาสตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และนำไปสอนให้สัมพันธ์กับกลุ่มอื่น ๆ ให้มากที่สุด"² โดยได้เสนอแนะการสอนแบบต่าง ๆ ไว้ดังนี้

การสอนแบบต่าง ๆ

1. การสอนแบบมอนเตสซอรี (The Montessori Method)
2. การสอนแบบเพลย์เวย์ (Play Way) --
3. การสอนแบบอุปมาน (Inductive Method) สอนจากปด็กย่อยไปสู่หลักการ.
4. การสอนแบบอนุมาน (Deductive Method) จากหลักการไปสู่ส่วนปด็กย่อย
5. การสอนแบบอุปมาน - อนุมาน (แบบผสม)
6. การสอนแบบปฐาฐกฤดา
7. การสอนแบบคนควากวยตนเอง (Heuristic Method)

¹ชำนาญ นิสารัตน์, "การสอนศีลธรรมในโรงเรียน," มิตรครู 17 (กันยายน 2512) : 20.

²สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, คู่มือครูจริยศึกษา ภาคปฏิบัติเรื่องแนวการสอนจริยศึกษา อ่างแล้ว, หน้า 1.

8. การสอนแบบตั้งคำถามให้นักเรียนตอบ (Socratic Method)
9. การสอนแบบโครงการ (Project Method)
10. การสอนแบบแวร์บาร์ต (Werbartian Method) ซึ่งมีขั้นทั้ง 5
 ขั้นนี้ ขั้นเตรียม (Preparation)
 ขั้นสอน (Presentation)
 ขั้นพหุพจน์เปรียบเทียบ (Association)
 ขั้นสรุป (Systimatization) หรือ (Generalization)
 ขั้นใช้ (Application)
11. การสอนตามวิธีวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) มีขั้นการสอนดังนี้
 ขั้นตั้งปัญหา
 ขั้นแยกปัญหาและวางแผนแก้ปัญหา
 ขั้นลงมือแก้ปัญหา
 ขั้นวิเคราะห์ข้อมูลและรวบรวมความรู้เข้าด้วยกัน
 ขั้นสรุปและประเมินผล
12. การสอนแบบอภิปราย
13. การสอนแบบหน่วย
14. การสอนแบบสืบสวนสอบสวน¹

และใน หลักการ วิธีการจัดจรรยาศึกษาและหัวข้อจรรยาธรรมสำหรับใช้อบรมสั่งสอนนักเรียน นักศึกษา ได้กล่าวถึงการจัดจรรยาศึกษาในสถานศึกษาระดับประถมศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิธีสอนไว้ ดังนี้

1. ใช้ชุดการเรียนการสอนเป็นสิ่งสำคัญ
2. รูปแบบของการเรียนการสอนที่ควรใช้ มีดังนี้
 - (1) ชุดการเรียน
 - (2) ชุดการเรียนการสอนแบบสืบสวนสอบสวน
 - (3) ชุดการเรียนการสอนแบบเบญจชั้น
 - (4) ชุดการเรียนการสอนแบบกลุ่มสัมพันธ์
 - (5) ชุดการเรียนการสอนแบบกิจกรรม
 - (6) ชุดการเรียนการสอนแบบสร้างสถานการณ์จำลองแล้วใช้บทบาทสมมุติ
 - (7) สอดแทรกจรรยาธรรมในแผนการสอนทุกเรื่อง²

¹สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, คู่มือครูจรรยาศึกษา ภาคปฏิบัติเรื่องแนวการสอนจรรยาศึกษา อ่างแล้ว, หน้า 2 - 3.

²กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา, หลักการ วิธีการจัดจรรยาศึกษา ... (ฉบับทดลอง) (กรุงเทพฯพมทนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2521) หน้า 6 - 7.

นอกจากนี้ ม.ล.บุญเหลือ เพทยสุวรรณ ได้เสนอแนะเกี่ยวกับวิธีสอนจริย.โดยว่า "ควรปรับปรุงวิธีสอนศีลธรรมใหม่บ้าง เช่น จากบรรยายมาเป็นวิธีที่ให้นักเรียนได้มีส่วนร่วม ให้นักเรียนอภิปรายโต้แย้งกัน หรือยกตัวอย่างในชีวิตประจำวันมาอภิปรายในชั้น"¹ ซึ่งตรงกับความเห็นของ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย คีตกฤต ที่ว่า "การสอนต้องเปลี่ยนวิธีใหม่หมด คือต้องเล่าให้ฟังแล้วสนทนา โต้ถามกัน จึงจะเกิดความเข้าใจได้ ไม่ใช่สอนตามตำราแล้วท่องจำเท่านั้น"²

จากข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกิจกรรมและวิธีสอนจริยศึกษาที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นจะเห็นว่าน่าจะเป็นกิจกรรมและวิธีสอนที่จะทำให้ผู้เรียนมีพฤติกรรมตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรได้ แต่ตามสภาพข้อเท็จจริง การสอนจริยศึกษาในโรงเรียนยังใช้วิธีสอนแบบบรรยายเป็นส่วนมาก³ หรือเป็นการสอนที่เน้นบทบาทครูเป็นหลัก สอนให้ท่องจำเนื้อหาในตำราเป็นหลักเพื่อตอบคำถามหรือสอบมากกว่าปฏิบัติ⁴ ซึ่งการสอนแบบนี้ อำนวย ทะพิงค์แก และชยันต์ วรรณะภูติ⁵ กล่าวว่า เป็นการสอนแบบ Dead Ethics และเสนอแนะว่าให้ละทิ้งการสอนแบบ Dead Ethics เป็นแบบ Living Ethics โดยใช้วิธีสอนแบบเสวนา (Dialectic) ปัญหาจริยธรรม

¹ม.ล.บุญเหลือ เพทยสุวรรณ, "ประมวลความคิดเห็นเกี่ยวกับจริยศึกษาจากบุคคลและบทความใน น.ส.พ.", สัมมนาว่าด้วยการจัดจริยศึกษา ณ หอประชุมคุรุสภา, อ่างแล้ว, หน้า 75.

²ม.จ.หญิงพูนพิศมัย คีตกฤต, สัมมนาว่าด้วยจริยศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ณ ศาลาต้นฉัตร กรม.พ. 2504 กองเผยแพร่การศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์เผยแพร่ (พระนคร : โรงพิมพ์ ร.ศ.พ., 2504) , หน้า 120.

³วันดี วัฒนประสิทธิ์, "ปัญหาการสอนศีลธรรมในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น," (วิทยานิพนธ์คุรุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519); หน้า 68.

⁴มันส์ รัตนดิลก ณ ภูเก็ต, "จริยศึกษาช่วยพัฒนาประเทศ," อ่างแล้ว, หน้า 37.

⁵อำนวย ทะพิงค์แก และชยันต์วรรณะภูติ, "จริยธรรมในสังคมไทยในทัศนะของนักการศึกษา," อ่างแล้ว, หน้า 206.

การสอนแบบบรรยายหรือการสอนให้จดจำเนื้อหาในตำราเป็นหลักนี้ ม.จ.หญิงพูนพิพัฒน์ กิติกุล ให้ความเห็นเกี่ยวกับผลที่เกิดจากวิธีสอนที่ป้อนนักเรียนไว้ว่า "ส่วนที่เกี่ยวกับการสอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนจะทำให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของสิ่งที่เรียนมากขึ้น"¹ และในคู่มือนิเทศการศึกษาระดับประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ก็กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในทำนองเดียวกันว่า "ถ้ามุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในตัวผู้เรียน การบรรยาย หรือ ค้นคว้าก็อาจยังไม่เพียงพอควรให้ฝึกกระทำด้วย"²

แต่ ม.ร.ว.สุรชวดี ศรีชวดี ได้กล่าวพาดพิงถึงข้อเสนอแนะวิธีสอนในสมัยปัจจุบันว่า "นักการศึกษาพยายามจะหาวิธีการใหม่ ๆ เข้ามาใช้ เช่น Individual Instruction Seat Work การค้นคว้ารายบุคคล การสอน Group Dynamics ซึ่งส่วนแต่ไม่สอดคล้องกับสภาพความจริงในโรงเรียนประถมศึกษา แต่ยกย่องให้เพราะครูเองก็ยังไม่รู้"³

¹ม.จ.หญิงพูนพิพัฒน์ กิติกุล, สัมมนาว่าด้วยจริยศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ณ ศาลาสีหะธรรม ก.พ. 2504 กองเผยแพร่การศึกษาระดับประถมศึกษาธิการพิมพ์เผยแพร่ อ่างแล้ว, หน้า 120.

²กรมสามัญศึกษา หน่วยงานนิเทศ, คู่มือนิเทศการศึกษาระดับประถมศึกษา สำหรับ ชั้นประถมศึกษาคอนต้นและตอนปลาย, อ่างแล้ว, หน้า 37.

³ม.ร.ว.สุรชวดี ศรีชวดี, "การสอนจริยศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษา," 8 (มีนาคม 2521) : 43.

✓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

✓ เกี่ยวกับวิธีสอนที่ลือชามในระดัประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในประเทศไทย ได้มีผู้วิจัยไว้ พอประมวลได้ดังนี้

เพ็ญจันทร์ กู้ประเสริฐ¹ นุชร ศรีแสน² ประเสริฐ จริยานุกุล³ ภัทนา สุรมิตรไมตรี⁴ วันชัย คุณนทร⁵ และวันดี วัฒนาประสิทธิ์⁶ ต่างก็พบผลการวิจัยสอดคล้องกันว่า ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาและสูงกว่า ครูสอนที่ลือชามเป็นผู้พูดมากกว่าผู้เรียน วิธีสอนของครู, อาจารย์เป็นแบบบรรยายเป็นส่วนใหญ่ นุชร ศรีแสน ยังพบอีกว่า โดยเฉพาะครูเก่า

✓¹ เพ็ญจันทร์ กู้ประเสริฐ, "การสอนที่ลือชามในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดพระนคร," (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513), หน้า 115.

✓² นุชร ศรีแสน, "วิเคราะห์พฤติกรรมการเรียนการสอนที่ลือชามระดับประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา ปีการศึกษา 2516," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2517), หน้า 85.

³ ประเสริฐ จริยานุกุล, "การใช้ Interaction Analysis วิเคราะห์การสอนของนักเรียนฝึกสอนชั้นประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา โดยการสังเกตด้วยระบบ Reciprocal Category System" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2515), หน้า 36.

⁴ ภัทนา สุรมิตรไมตรี, "การศึกษาวิเคราะห์และประเมินผลกระบวนการสอนรายวิชาการศึกษารายวิชาในหลักสูตร กศ.บ., " (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2516), หน้า 235.

⁵ วันชัย คุณนทร, "การศึกษาวิเคราะห์และประเมินผลกระบวนการสอนรายวิชาการศึกษารายวิชาในหลักสูตร กศ.บ., " (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2515) หน้า 236.

✓⁶ วันดี วัฒนาประสิทธิ์, "ปัญหาการสอนที่ลือชามในชั้นมัธยมศึกษา..., " อ่างแล้ว, หน้า 60.

ส่วนครู, อาจารย์ใหม่มีแนวโน้มจะใช้วิธีสอนแบบใหม่ มีการซักถาม มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนในการเรียนการสอนมากขึ้น

แต่จากการศึกษาของ รัตนา ภมร¹พบว่า นักเรียนชอบให้ครูใช้วิธีสอนให้มีกิจกรรมหลาย ๆ แบบ เช่น ใ้กล่าวที่ อภิปราย รายงาน ศึกษาออกสถานที่

เกี่ยวกับเรื่องการใช้คำถามในการดำเนินการสอนของครู สุภร ศรีแสน² ประเสริฐ จริยานุกุล³ พบสอดคล้องกันว่า ครูใช้คำถามประเภทให้ตอบจากความจำมากกว่าให้ตอบจากความคิด

เกี่ยวกับเรื่องการใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนศีลธรรม สุภร ศรีแสน⁴ ราที ทองสวัสดิ์⁵ เพ็ญจันทร์ กุประเสริฐ⁶ และ รัตนา ภมร⁷ ต่างพบสอดคล้องกันว่า ครูศีลธรรมใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนน้อยกว่าวิชาอื่น ๆ และทุกคนต่างก็ได้เสนอแนะให้ครูศีลธรรมใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนให้มากขึ้น

¹ รัตนา ภมร, "การสอนศีลธรรมในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น สายสามัญของโรงเรียนในจังหวัดพระนคร ปีการศึกษา 2513," (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513), หน้า 42 - 43.

² สุภร ศรีแสน, อ้างแล้ว, หน้า 87.

³ ประเสริฐ จริยานุกุล, อ้างแล้ว, หน้า 36

⁴ สุภร ศรีแสน, อ้างแล้ว, หน้า 88.

⁵ ราที ทองสวัสดิ์, "การอบรมศีลธรรมและพระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในทัศนะของครู," (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2503), หน้า 68.

⁶ เพ็ญจันทร์ กุประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า 117.

⁷ รัตนา ภมร, อ้างแล้ว, หน้า, หน้า 61.

และ รัตนา ภมร¹ ยังได้พบอีกว่า อุปกรณที่นักเรียนชอบมากที่สุด คือ ของจริง รองลงมาคือรูปภาพ และภาพยนตร์ ส่วนสุภร ศรีแสน² ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนน้อยอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การสอนไม่สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เรียนไปในทางที่ต้องการได้

เกี่ยวกับการสอนภาคเนื้อหาทฤษฎีกับภาคปฏิบัติ สุภร ศรีแสน³ สาคร นิปรียาย⁴ ราศี ทองสวัสดิ์⁵ และมุสดี โยธินทวี⁶ ต่างพบผลการเฝ้าสังเกตค้องกันคือ ครูสอนเน้นภาคเนื้อหาทฤษฎีมากกว่าเน้นภาคปฏิบัติ และทุกคนได้เสนอแนะว่าควรให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติมากขึ้น ให้นำความรู้ที่เรียนไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน แต่ นวลฉง เหวดเวช⁷ ได้เสนอแนะว่าควรมีกิจกรรมเสริมหลักสูตรหรือกิจกรรมพิเศษเสริมบทเรียนด้วย และ รัตนา ภมร⁸ พบว่านักเรียนต้องการให้มีการสอนภาคปฏิบัติมากขึ้น ✓

¹รัตนา ภมร, อ้างแล้ว, หน้า 50.

²สุภร ศรีแสน, อ้างแล้ว, หน้า 89.

³เรื่องเดียวกัน.

⁴สาคร นิปรียาย, "การสังเกตและวิเคราะห์เปรียบเทียบพฤติกรรมการสอนในแนวสืบสวนสอบสวนกับการสอนในแนวเดิมของนักเรียนฝึกสอนชั้นประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2516), หน้า 224.

⁵ราศี ทองสวัสดิ์, อ้างแล้ว, หน้า 62.

⁶มุสดี โยธินทวี, "สำรวจความเข้าใจในหลักธรรมที่สำคัญของพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 สายอาชีพ(แผนกพาณิชยกรรม)," (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508), หน้า 64.

⁷นวลฉง เหวดเวช, "พุทธศาสนากับการแนะแนว," (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 90.

⁸รัตนา ภมร, อ้างแล้ว, หน้า 61.

วิธีสอนในสมัยพุทธกาล

วิธีสอนแบบไตรสิกขา

วิธีสอนแบบไตรสิกขา¹ คือ วิธีสอนโดยผ่านขั้นตอนในการศึกษา 3 ขั้น ดังนี้

1. ขั้นศีล หมายถึงขั้นที่ผู้เรียนต้องควบคุมตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยทั้งทางกายและวาจา ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติ ร่างกายพร้อมที่จะเรียนเสมอ
2. ขั้นสมาธิ หมายถึงขั้นที่ผู้เรียนต้องรวบรวมจิตใจ ความคิดให้แน่วแน่เป็นจุดเดียว ไม่ซัดส่ายไปสู่เรื่องอื่น สิ่งอื่นนอกห้องเรียน นอกเรื่องที่เรียน ไม่คิดครึก วิตกกังวลถึงเรื่องอื่น ๆ ที่จะทำให้สมองไม่ปลอดโปร่ง ผู้เรียนต้องตัดสิ่งรบกวนอื่น ๆ (ปณิโพรธิ) ออกจากความคิด จิตใจ
3. ขั้นปัญญา หมายถึงขั้นที่ผู้เรียนใช้สมาธิ พลังความมีจิตใจแน่วแน่หน้าความเข้าใจปัญหา แก้ไขปัญหาจนเกิดความรู้แจ้ง เข้าใจแก้ปัญหาได้ เกิดการเรียนรู้ เกิดปัญญาญาณขึ้นในตนเอง มีมโนทัศน์ในเรื่องนั้นได้ถูกต้องตามที่เป็นจริง

วิธีสอนแบบไตรสิกขามีความเชื่อว่า คนที่จะมีปัญญาและเกิดปัญญาวิสุทธิขึ้น ย่อมเกิดจากมีกำลัง (พลัง) จิตใจ กำลังความคิดที่แน่วแน่ไม่หวั่นไหวซัดส่ายวอกแวก ต้องเพ่งพินิจคิดตรองในเรื่องเดียว คนที่จะมีกำลังความคิดรวมเป็นจุดเดียวแน่วแน่ (สมาธิ) ไม่หวั่นไหวซัดส่ายได้ก็ต่อเมื่อร่างกายอยู่ในสภาพปกติ เรียบร้อย สงบเงียบ มีระเบียบวินัย (มีศีล) นั่นคือ ถ้าผู้เรียนฝึกควบคุมสภาพทางกายให้อยู่ในระเบียบวินัยเรียบร้อย ก็จะช่วยให้จิตใจสงบไม่ฟุ้งซ่าน หวั่นไหวไปนอกเรื่อง นอกห้องเรียน ซึ่งจะช่วยให้มีกำลังความคิดคมกล้า สามารถแก้ปัญหา ทำความเข้าใจปัญหาได้ ทำให้เกิดปัญญา มีความรู้แจ้งเรื่องนั้น ๆ (ปัญญา) ได้ด้วยตนเอง ประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ใช่เพียงแคร์หรือทราบจากการบอกกล่าวเล่าให้ฟังเท่านั้น

¹ สุนนอมร, "เริ่มประจักษ์ขั้นกันแทนไหน," วิทยาสาร 25 (1 กรกฎาคม 2513)

เกี่ยวกับอุปนิสัยในการสอนแบบไตรสิกขา¹ นี้ จะพบเห็นได้ทั่วไปแม้ในปัจจุบันนี้
ก็งจะเห็นว่าเวลาพระสงฆ์จะแสดงธรรมจะต้องให้มีการรับศีลก่อนทุกครั้ง และถ้าเป็นผู้ที่จะ
ต้องศึกษาพระธรรมและปฏิบัติธรรมขั้นสูง เพื่อรู้แจ้งก็จะต้องมีการรับศีลและรักษาศีล(พระวินัย)
ตามความเหมาะสมกับฐานะของผู้ศึกษาปฏิบัติ นั้น ๆ เช่น ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ศีล 227
หรือศีล 310 เป็นต้น

ขั้นตอนและวิธีการสอน

ผู้สอนและผู้เรียนต้องร่วมกันตกลงกำหนดระเบียบวินัย¹(ศีล) ในการปฏิบัติตน
ในการเรียนในช่วงเวลาให้เข้าใจแจ่มแจ้งตรงกันก่อน ต้องให้ผู้เรียนเข้าใจ รู้จัก และยอมรับ
ในการที่จะรับผิดชอบควบคุมตนเอง(วินัย) โดยไม่ต้องอาศัยการบังคับควบคุมจากภายนอก
หรือคนอื่น ๆ เปรียบเหมือนพระรักษาศีลไม่ประพฤติกุศลโดยควบคุมตนเองทั้งทางกาย วาจา
ใจ ไม่ประพฤติดวงศีลสิกขาบททั้งในที่ลับและที่แจ้ง ผู้เรียนก็เหมือนกันคือต้องควบคุมตนเอง
ทั้งทางกาย วาจา ใจให้อยู่ในระเบียบข้อตกลง ซึ่งเกี่ยวกับ

1. ระเบียบการจัดสภาพแวดล้อมของห้องเรียน เช่น ความเป็นระเบียบ
เรียบร้อย ความสะอาดของโต๊ะ ม้านั่ง กระดานดำ สมุด หนังสือ
เครื่องเขียน เครื่องใช้ ตลอดจนสภาพของห้องเรียนต้องอยู่ในสภาพ
พร้อมจะเรียน จะฟัง คิด และปฏิบัติในทันที
2. ความเป็นระเบียบเกี่ยวกับตัวผู้เรียน เช่น การแต่งกายต้องเรียบร้อย
นั่งตัวตรง เป็นระเบียบ สงบ พร้อมที่จะเรียน ไม่อยู่ในสภาพร่อนรน
กระสับกระส่าย เป็นทุกต์
3. สภาพทางค่านิยมจิตใจ ความคิด ผู้เรียนต้องควบคุมจิตใจไม่ให้ลึกลับ
กังวล เลิกคิดถึงเรื่องอื่น ๆ ทั้งหมด ให้สมองว่าง ปลอดโปร่ง
ต้องเตือนสติตนเองไม่ให้ทำผิดจากข้อตกลง
4. ควบคุมจิตใจ สมาธิให้แน่วแน่ในเนื้อหา ติดตามเนื้อหา และติดตาม
เนื้อหาที่ดำเนินอยู่ในห้องเรียน

¹บุญรวม ทิพย์ศรี, พุทธศาสน์ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน , 2523, หน้า 87. (อัครสำเนาเขาเดิม)

การฝึกระเบียบทั้ง 4 ด้านจะต้องฝึกเป็นประจำ ระยะเวลาที่เริ่มฝึกใหญ่ ๆ อาจรู้สึกลำบากต้องคอยเตือนให้สีกกันและกัน การฝึกจิตใจก็เหมือนกับการฝึกกีฬา(ทางกาย)ใหม่ ๆ ก็ไม่คล่องไม่เก่ง ไม่ชำนาญ แต่ถ้าฝึกบ่อย ๆ เกือบตนเองบ่อย ๆ ก็จะเป็นเรื่องปรกติได้

ก. ขั้นนำ (ขั้นสมาธิ)

1. ผู้สอนประเมินความเรียบร้อย ให้ผู้เรียนรวบรวมความคิดให้แน่วแน่เป็นจุดเดียว โดยใช้วิธีกล่าวคำปฏิญาณตน และว้ารวมกายใจ สงบนิ่ง ใช้เวลา ๒ - 3 นาที
2. นำเข้าสู่บทเรียนโดยใช้นิทาน หรือนิทานชาดก หรืออุปกรณ์ประกอบ เช่น ภาพ ชาว เหตุการณ์ เพื่อย้ำให้นักเรียนสนใจ(มีสมาธิ)ในเรื่องที่จะเรียนมากยิ่งขึ้น ขั้นนี้อาจใช้กลวิธีอื่นประกอบ เช่น ให้นักเรียนเล่านิทาน เล่าเหตุการณ์

ข. ขั้นสอน (ขั้นปัญญา)

1. ให้เนื้อหาที่จะเรียน โดยบรรยาย อธิบายโดยใช้อุปกรณ์ประกอบ ยกตัวอย่างหรือให้อ่านเอกสารเสริมประสบการณ์ หรืออ่านหนังสือตามที่กำหนดให้
2. ตั้งปัญหา แบ่งกลุ่มและแจกปัญหาให้ผู้เรียนช่วยกันแก้ปัญหาโดยใช้ความรู้จากเนื้อหาที่ได้ในข้อ 1. ปัญหาที่ถามควรเป็นปัญหาที่ชัดเจน และครอบคลุมเนื้อหา หลาย ๆ คำถาม คำถามหลายชนิด หลายระดับความยากง่าย ผู้สอนควรเตรียมคำถามไว้ล่วงหน้า ให้สอดคล้องกับจุดประสงค์ของบทเรียน ให้ผู้เรียนแก้ปัญหาในเวลาที่กำหนดให้
3. ให้แต่ละกลุ่มรายงานผล รายงานการแก้ปัญหาของแต่ละกลุ่ม โดยอาจมีการแสดงบทบาทสมมติหรือแสดงละครประกอบได้
4. ผู้สอนสรุปเนื้อหาทั้งหมด
5. ให้ผู้เรียนซักถาม
6. จบบันทึกสรุปเนื้อหา

ค. ขั้นประเมินผล

ประเมินผลจากการตอบคำถาม การปฏิบัติงาน ปฏิบัติคน หรือจากการทำแบบฝึกหัด การทดสอบเป็นต้น

บทบาทของผู้สอน

1. เตรียมอุปกรณ์และเอกสารประกอบ เช่น คำถาม เนื้อหา นิทาน ฯลฯ

2. ศึกษาเนื้อหา แหล่งวิชา ตำราสำหรับแนะนำผู้เรียนอ่านเพิ่มเติม
บทบาทของผู้เรียน

1. ควบคุมตนเอง และปฏิบัติตนตามระเบียบข้อกติก
2. ศึกษาเอกสาร กังใจร่วมมือแก้ปัญหา และร่วมกิจกรรมอย่างเต็มที่

✓ วิธีสอนแบบบรรยายอุปมาอุปไมย¹

วิธีสอนแบบบรรยายอุปมาอุปไมย คือวิธีสอนโดยการสอนบรรยายเนื้อหาเปรียบเทียบกับคน สัตว์ หรือสิ่งของให้ผู้เรียนเข้าใจ และมองเห็นภาพเกิดมโนทัศน์ง่ายชัดเจนและสมจริง โดยบรรยาย อธิบายเนื้อหาที่เป็นนามธรรมหรือเรื่องที่เข้าใจยาก เปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้เรียนจะเข้าใจ และมองเห็นเป็นรูปธรรมได้ ในการเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมยจะต้องเลือกตัวอย่างสิ่งของที่นำมาเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมยที่ชัดเจน และตรงกับเนื้อหา ตรงกับจุดมุ่งหมายของการสอนเรื่องนั้น ๆ มากที่สุด เช่น

จะสอนเรื่อง "จิต" ที่มุ่งให้เข้าใจว่า "จิต" เป็นธรรมชาติรับรู้อารมณ์ที่ไม่หยุดนิ่ง หรือหยุดนิ่ง ไม่ได้ตลอดเวลายังมีชีวิตแม้เวลาหลับ ก็เปรียบอุปมาอุปไมยความไม่หยุดนิ่งของจิต กับสิ่ง

จะสอนเรื่อง "จิต" แต่มุ่งให้เข้าใจว่า "จิต" เป็นสิ่งรับรู้อารมณ์และไปหาหรือพอใจในกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เปรียบอุปมาอุปไมยกับธรรมชาติของน้ำ บ่อมีไหลไปสู่ที่ต่ำเสมอ เป็นต้น

ขั้นก่อนและวิธีการสอน

ก. ขั้นนำ

ทำความเข้าใจคุณเคยและสร้างบรรยากาศ ในชั้นเรียนให้เป็นกันเอง ผู้เรียนสบายใจ พร้อมทั้งจะเรียนรู้ รับรู้เนื้อหาต่อไป โดย

¹ป.ป.อ., "หลักการสอนของพระพุทธเจ้า," พุทธจักร 12 (ธันวาคม 2514): 10.
ในการสอน การสนทนาของพระพุทธเจ้าทุกครั้งที่มีผู้เข้าเฝ้า พระองค์จะทรงสนทนาทำความเข้าใจก่อนเสมอ (ดูตัวอย่าง หน้า)

1. ชักถาม สนทนา เรื่องที่กำลังเป็นที่สนใจ ของผู้เรียนในขณะนั้น เพื่อให้นักเรียนสนใจ มีความพร้อมที่จะเรียนมากยิ่งขึ้น
2. ชักถาม ทบทวน หรือถามโยง เรื่องที่ผู้เรียนสนใจอยู่กับเนื้อหาที่เรียนไปแล้ว หรือโยง เข้ากับเนื้อหาที่จะเรียนต่อไป.
3. ใช้ภาพ ข่าว เหตุการณ์ อุปกรณ์ เป็นสื่อ นำการสนทนา: ภาพ ข่าว เหตุการณ์ ที่นำมาใช้ควรตรงกับเนื้อหาให้ชกคิดเกี่ยวกับคุณธรรมใดคี่ที่สุดด้วย

ข. ชั้นสอน

1. เมื่อผู้เรียนมีความพร้อมที่จะเรียน ผู้สอนบรรยาย อธิบายเนื้อหา โดย
 - (1) ใช้อุปกรณ์ ตัวอย่างประกอบเพื่อให้สนใจยิ่งขึ้น
 - (2) บรรยายจากหลักการ ไปหารายละเอียด เช่น ยกตัวข้อขึ้นอธิบาย หรือบรรยายเมื่อจบแล้วสรุปเป็นหลักการ¹
 - (3) เปรียบอุปมาอุปไมยของเนื้อหาที่บรรยายมากับสิ่งที่เป็นรูปธรรมให้ ผู้เรียนเข้าใจ มองเห็นความสัมพันธ์ ความสำคัญของสิ่งที่เรียน อย่างชัดเจน โดย

ก. ใช้ภาษาในการอธิบายก็ ชัดเจน เข้าใจง่าย เข้าใจตรงกับ ไม่กำกวม วกวน ใช้ภาษาที่ผู้เรียนเข้าใจอยู่แล้ว²ผู้สอนกองทราบพื้นฐานพื้นเพผู้เรียนพอว่าผู้เรียนมีความสามารถทางภาษา หรือใช้ภาษาใด

ข. อธิบายความลำดับขั้นที่ผู้ฟังจะมองเห็นความสัมพันธ์ของเนื้อหา³

ก. ผู้บรรยายต้องรู้เนื้อหาที่จะบรรยายก็ (พุทธะ - ผู้รู้)

ง. ทำคำสอนให้ง่ายต่อการเข้าใจ เช่น นิยามคำที่ใช้ให้เข้าใจตรงกัน ตั้งเป็นหลักเกณฑ์เป็นหัวใจให้จำ อธิบายเนื้อหาให้สอดคล้องและเหมาะสมกับประสบการณ์ของผู้เรียน

¹พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 4, ข้อ 20, หน้า 49.

²พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 9, ข้อ 260, หน้า 253.

³พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 22, ข้อ 159, หน้า 187.

2. ชักถามทบทวน และสรุปเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย
3. ใ้ผู้เรียนชักถาม
4. ใ้ผู้เรียนรวบรวม จดจำ นำไปใช้

ค. ชั้นประเมินผล

ประเมินผลโดยการชักถาม ผู้เรียนชักถามผู้เรียน หรือผู้สอนชักถาม หรืออาจสมมุติว่าถ้าถูกตั้งคำถามเช่นนี้จะตอบ จะอธิบายอย่างไร

บทบาทและกิจกรรมของผู้สอน

1. เตรียมอุปกรณ์ และเอกสาร เสริมประสบการณ์
2. ศึกษาเนื้อหาอย่างละเอียดและวางลำดับขั้นตอนเนื้อหาเพื่อความเข้าใจ
3. บรรยาย อธิบาย ชักถามประกอบ
4. อธิบายเพิ่มเติม สรุป

บทบาทและกิจกรรมของผู้เรียน

1. ตั้งใจฟังและคิดตามการบรรยาย
2. ชักถาม และเสนอความคิดเห็น
3. ร่วมกันกับผู้สอนสรุปประเด็นสำคัญ แนวคิดในเรื่องที่เรียน

✓ วิธีสอนแบบธรรมสภาัจฉา¹

วิธีสอนแบบธรรมสภาัจฉา คือ วิธีสอนโดยที่ผู้เรียนและผู้สอนสนทนา พูดคุย อธิปฺรាយ แสดงความคิดเห็นโต้ตอบทางวิชาการ (ธรรมะ) เกี่ยวกับเรื่องที่เรียนต่อกันและกัน ผู้สอนต้องเป็นกัลยาณมิตร มีเมตตากรุณา ยอมรับผู้เรียน การสนทนาผู้สอนและผู้เรียนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหา ตลอดจนขอบเขตของเนื้อหาที่จะสนทนากันเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจให้กระจ่างยิ่งขึ้นโดยผ่านการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นกับผู้สอน ผู้เป็นกัลยาณมิตรและเพื่อนผู้เรียน และช่วยให้ไ้ทราบความรู้ความเข้าใจของคนอื่น ๆ ด้วย

¹สุมน อมรวิวัฒน์, "การสอนที่ลัทธิธรรม การสอนแบบธรรมสภาัจฉา. พุทธวิธีสอน
อ้างแล้ว, หน้า 220.

ขั้นตอนและวิธีการสอน

การสอนโดยวิธีกรรมสาคัจฉา ผู้เรียนต้องมีความรู้เนื้อหามาก่อนพอสมควร

ก. ชี้นำ

1. จัดสภาพห้องเรียนให้ผู้เรียนสามารถพูดคุยสนทนาและมองเห็นหน้ากันได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความเหมาะสมของสภาพห้องเรียน

2. สร้างบรรยากาศในการสนทนาให้เป็นกันเอง ผู้เรียนสบายใจ มั่นใจพร้อมที่จะร่วมสนทนา โดยสนทนาเกี่ยวกับเรื่องที่คุณเรียนสนใจ เข้าใจแล้ว หรืออาจใช้ภาพข่าว เหตุการณ์ อุปกรณ์อื่นนำเข้าสู่การสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้เนื้อหาต่อไป

ข. ชี้นสอน

1. ชี้นแสวงหาเนื้อหา ความรู้อื่นจะเป็นพื้นฐานก่อนการสนทนา ผู้สอนควรมอบหมายให้ผู้เรียนอ่าน ศึกษา ทำความเข้าใจในเนื้อหาจากเอกสาร หนังสือ อุปกรณ์คำถามที่เตรียมมา ให้ผู้เรียนจับใจความสำคัญ และเตรียมประเด็น คำถาม ความคิดเห็นเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ให้กระจ่างยิ่งขึ้นในการสนทนาต่อไป

2. ชี้นแลกเปลี่ยนความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็นต่อสมาชิกในวงสนทนา ผู้สอนหรือผู้นำกลุ่มเป็นผู้เริ่มสนทนาโดยปรารภ แสดงความคิดเห็น หรือถามคำถามประเภทอภิปรายแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเนื้อหา ให้สมาชิกในวงสนทนาแสดงความคิดเห็นต่อกลุ่ม ผู้สอนหรือผู้นำกลุ่มกระตุ้น เร่งเร้าให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นที่ได้จากการศึกษาเนื้อหาอย่างกว้างขวาง ถ้ามีการสนทนาออกนอกขอบเขตเนื้อหา ไม่ตรงประเด็น ผู้สอนหรือผู้นำกลุ่มต้องควบคุมโดยใช้วาจาตั้งให้การสนทนากลับเข้าสู่เนื้อหา โดยไม่ทำให้ผู้สนทนาารู้สึกว่าตัวเองทำผิด เสียหน้า

ถ้าการสนทนาหยุดชะงัก ไม่ต่อเนื่อง ผู้สอนต้องเป็นผู้กระตุ้น สร้างบรรยากาศและดำเนินการสนทนาต่อไป โดย

ก. ใช้คำถามนำ คำถามที่ต้องอภิปรายแสดงความคิดเห็น หรือคำถามชักให้อธิบายแสดงเหตุผลประกอบ

ข. ปรารภแสดงความคิดเห็นขึ้นกระตุ้น ขอความคิดเห็นให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมหรือคำถามต่อไป

ค. ขอความคิดเห็นต่อวงสนทนาให้สนทนาต่อไป

3. ชั้นพบความรู้ใหม่ เมื่อผู้เรียนได้รับทั้งความนึกเห็น แลกเปลี่ยนความคิด เห็นกับคนอื่น ๆ จะได้รับความรู้ ความนึกเห็นใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น ผู้สอนต้องคอยกระตุ้นให้ ผู้เรียนซักถามเมื่อข้องใจในความรู้ ความนึกเห็นของคนอื่น อาจต้องใช้อุปกรณ์ ยกตัวอย่าง หรือบรรยายเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยประกอบการอธิบาย อภิปรายในชั้นนี้ เพื่อความเข้าใจ กระจางชัด ถูกต้องตรงกัน

4. ชั้นรวบรวมสรุปหลักการ หลักเกณฑ์ แนวคิดของความรู้ เนื้อหาเพื่อนำไปใช้ ให้ผู้เรียนช่วยกันสรุปเนื้อหาที่สนทนามาทั้งหมดเป็นหลักการแนวคิดนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต

5. ผู้สอนอธิบายเพิ่มเติม หรือย้ำแนวความคิดให้ชัดเจนตรงจุดมุ่งหมายยิ่งขึ้น

ค. ชั้นประเมินผล

ประเมินผลจากการร่วมกิจกรรมในขณะเรียน เช่น ซักถาม แสดงความนึก เห็น อธิบาย อภิปราย จากการใช้ปฏิบัติตน หรือจากการทำแบบฝึกหัด ตลอดจนแบบทดสอบ

บทบาทของผู้สอน

1. เตรียมเอกสารสำหรับแจกผู้เรียนศึกษา
2. ศึกษาเนื้อหา เตรียมคำถามสำหรับการเริ่มสนทนา นำการสนทนา
3. เตรียมอุปกรณ์ประกอบ
4. นำการสนทนา ควบคุม กระตุ้นเร่งเร้าให้การสนทนาคำเนินไป
5. เตรียมเกี่ยวกับวิทยากร (ถ้ามี)

บทบาทของผู้เรียน

1. ตั้งใจศึกษาเอกสาร
2. รวบรวมประเด็น คำถาม ความนึกเห็นที่ได้เพื่อเสนอถววงสนทนา
3. ตั้งใจซักถาม สนทนา แสดงความนึกเห็นถววงสนทนา
4. ควบคุม ตักเตือน กระตุ้นเร่งเร้าให้การสนทนาคำเนินไปอย่างดี
5. รวบรวม รวบรวมเนื้อหาเป็นหลักการ แนวความคิดที่ดี
6. นำหลักการ แนวคิดไปปฏิบัติ

✓ วิธีสอนแบบปฏิจาวิธาน¹

วิธีสอนแบบปฏิจาวิธาน ก็คือวิธีสอนโดยถาม - ตอบระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน โดยผู้สอนเป็นผู้ถามผู้เรียนเป็นผู้ตอบ หรือผู้เรียนเป็นผู้ถามผู้เรียนเป็นผู้ตอบ²ในการถาม - ตอบผู้สอนอาจจะไม่ตอบคำถามเอง แต่จะกระตุ้น ระวัง หรือส่งเสริมให้ผู้เรียนช่วยกันตอบ เป็นวิธีทำให้ผู้เรียนเกิดปัญญารู้จักขึ้นในตนเอง คิดเป็น ถามเป็น แก้ปัญหาเป็น วิธีสอนแบบปฏิจาวิธานผู้สอนจะถามนำ หรือเปลี่ยนคำถามให้ผู้ถามให้ง่าย ถามผู้เรียนจนผู้เรียนรู้และเข้าใจเนื้อหาตามที่ต้องการ คือบรรลุจุดมุ่งหมายตามที่ตั้งไว้

ขั้นตอนและวิธีการสอน

ก. ชี้นำ

หาความรู้ที่เคยและสร้างบรรยากาศในชั้นเรียนให้ผู้เรียนพร้อมที่จะเรียน

โดย

1. สนทนาเรื่องให้ผู้เรียนกำลังสนใจ เพื่อให้ผู้เรียนพร้อมที่จะเรียน
2. ชักถาม ทบทวนเนื้อหาที่เรียนผ่านมา หรือเรื่องที่สนใจอันเกี่ยวกับ

จริยธรรมที่จะเรียน

3. ใ้สภาพ ชั่ว เหตุการณ์ เป็นฉื่อนำในการสนทนาชักถามเพื่อนำเข้า

สู่เนื้อหาที่จะปฏิจาวิธานกัน

ข. ชี้นสอน

1. ผู้สอนถามนำเข้าเนื้อหาให้ผู้เรียนตอบ โดย

(1) ถามคำถามง่าย ๆ ก่อน³ โดยใช้คำถามประเภทที่ใช้คำตอบ

โดยข้อเท็จจริง ความจำ

¹ป.ป.อ., "หลักการสอนของพระพุทธเจ้า," พุทธจักร 12 (ธันวาคม 2514) : 8.

²พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 4, ข้อ 21, หน้า 25 - 27.

³พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 18, ข้อ 187 - 188, หน้า 116 - 120.

(2) ตามคำถามที่ตรงประสบการณ์ หรือผู้เรียนสามารถจะตอบได้¹ อาจเป็นทั้งคำถามปลายเปิด (มีคำตอบที่ถูกต้องแน่นอนตายตัว) หรือคำถามปลายเปิด (มีคำตอบถูกหลายคำตอบ) ใช้เหตุผลประกอบคำตอบ

(3) ตามโดยใช้อุปกรณ์หรือตัวอย่างประกอบเพื่อให้ผู้เรียนสนใจและเข้าใจเนื้อหา²มากยิ่งขึ้น

2. กระตุ้นและส่งเสริมให้ผู้เรียนถาม และช่วยกันหาคำตอบ ทักษะที่แก้ปัญหา ให้ปรึกษาหารือกัน ค้นคว้าหาคำตอบจากเอกสาร ตำรา จากประสบการณ์ จากการสังเกต หรือซักถามเพื่อความกระจ่างเป็นการสืบสอบหาความรู้ โดยถามผู้สอน ในขั้นนี้ควรใช้ - อุปกรณ์ประกอบ

3. เมื่อผู้เรียนได้รับคำตอบ ความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาตามจุดมุ่งหมายแล้ว ให้ผู้เรียนช่วยกันสรุป โดยอาจถามนำเพื่อเป็นแนวให้ผู้เรียนสรุปได้

4. ผู้สอนอธิบายเพิ่มเติมเนื้อหาที่ผู้เรียนกอบ หรือช่วยกันสรุป เพื่อให้ได้เนื้อหาสมบูรณ์

5. ตามประเมินผลให้ผู้เรียนอธิบายเกี่ยวกับเนื้อหาที่เรียน ซักซ้อมให้เข้าใจตรงกัน อาจให้ผู้เรียนตั้งคำถามถามกันเองตอบกันเอง

ก. ชั้นประเมินผล

1. ซักถามเกี่ยวกับเนื้อหาให้ตอบปากเปล่า
2. ให้เรียงความ หรือให้บรรยาย อธิบายเนื้อหา
3. ประเมินจากการตั้งคำถาม การตอบคำถาม การแสดงความคิดเห็น
4. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัด แบบทดสอบ ฯลฯ

บทบาทผู้สอน

1. กอ้งเตรียมคำถามที่จะใช้ในการถามเพื่อให้ได้คำตอบที่เป็นเนื้อหา ที่ต้องการให้ผู้เรียนได้รับจากการเรียน
2. เตรียมเอกสารสำหรับผู้เรียน (ถ้ามี) ถ้าเป็นหนังสือต้องบอกเล่มใด หน้าใดถึงหน้าใด
3. เตรียมอุปกรณ์ประกอบอื่น ๆ

บทบาทของผู้เรียน

1. ศึกษาเอกสาร ตำรา ที่ครูผู้สอนมอบหมาย
2. ตั้งใจฟัง คิด ปรัชญาตอบคำถาม แก้ปัญหา.
3. ถามเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติม หรือตอบเมื่อถูกถาม
4. สังเกตและรวบรวมข้อมูลเป็นคำตอบปัญหาที่มีผู้ถาม
5. แสดงความคิดเห็นตลอดจนสรุปเนื้อหา

ตัวอย่างการดำเนินการสอนตามวิธีสอนในสมัยพุทธกาล

1. ตัวอย่างการดำเนินการสอนวิธีสอนแบบปจฉาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า
ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 12 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 4
ข้อ 395 - 397 หน้า 352 - 354 ว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเสด็จเข้าไปสู่ป่ามทวานัน ประทับพักกลางวัน ที่โคน
ต้นไม้แห่งหนึ่ง ลำดับนั้น สัจจนิกชนนถรรพณ์พวกเจ้าลิจฉวีมีจำนวนมาก
เข้าไปสู่ป่ามทวานันจนถึงที่ที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ แล้วทูลปราศรัยกับพระ
ผู้มีพระภาค กรณียุณการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง แมเจ้าลิจฉวีทั้งหลายนั้น บางพวกถวายอภิวัต บางพวกทูล
ปราศรัย บางพวกประณมมือ บางพวกประทุษฐานชื่อและโคตรของตน ในสำนัก
พระผู้มีพระภาค บางพวกนั่งอยู่ กรณียุณต่างกึ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ

[396] สัจจนิกชนนถรรพณ์แล้ว ทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพเจ้าขอถาม
พระโคตมสักคนหนึ่ง ถ้าพระโคตมจะหาโอกาสเพื่อแก้ปัญหากษัตริย์เจ้า ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอภิกขเวสสนะ ทานประสงค์จะถามปัญหาใด
ก็ตามเถิด ฯ

ส. พระโคตมแนะนำพวกสาวกอย่างไร และคำสั่งสอนของพระโคตมมีส่วน
อย่างไร ที่เป็นไปมากในพวกสาวก ฯ

พ. ดูกรอภิกขเวสสนะ เราแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอน
ของเรามีส่วนอย่างนี้ ที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลายว่า รูปไม่เที่ยง เวทนา
ไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่โชคน
เวทนาไม่โชคน สัญญาไม่โชคน สังขารทั้งหลายไม่โชคน วิญญาณไม่โชคน
สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่โชคน ขรรพทั้งหลายทั้งปวงไม่โชคน ดังนี้ ดูกรอภิก-

เวสสนะ เราแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของเราเป็นส่วนอย่างนี้
ที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลาย ฯ

ด. พระโลกม ขออุปมาจงแจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า ฯ

พ. กุร่อถักกิเวสสนะ อุปมานี้แจ่มแจ้งแก่ท่านเด็ก ฯ

ด. พระโลกม เหมือนพืชพรรณไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่ตั้งความเจริญงอก
งามไพบูลย์ พืชพรรณเหล่านั้นทั้งหมด คงอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ในแผ่นดิน จึงมี
ความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ หรือเหมือนการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ต้องทำ
ด้วยกำลัง อันบุคคลทำอยู่ การงานเหล่านั้นทั้งหมด บุคคลคงอาศัยแผ่นดิน
คงตั้งอยู่ในแผ่นดิน จึงทำกันใด กันใด ปฏิสัมภกถนี้ มีรูปเป็นตน มีเวทนาเป็น
ตน มีสัญญาเป็นตน มีสังขารเป็นตน มีวิญญาณเป็นตน คงตั้งอยู่ในรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงได้ประสมผลบุญคุณงาม ถิ่นนั้น ฯ

พ. กุร่อถักกิเวสสนะ ขอนันทานกล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นตนของเรา
เวทนาเป็นตนของเรา สัญญาเป็นตนของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตนของเรา
วิญญาณเป็นตนของเรา ดังนี้ มิใช่หรือ ฯ

ส. พระโลกม ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนั้น ประชุมรวมเป็นอันมากก็กล่าวอย่างนั้น ฯ

พ. กุร่อถักกิเวสสนะ ประชุมรวมเป็นอันมากจักทำอะไรแก่ท่าน กุร่อถักกิเวสสนะ
เชิญท่านยืนยันถ้อยคำของท่านเด็ก ฯ

ส. พระโลกม เป็นความจริง ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนี้ รูปเป็นตนของเรา
เวทนาเป็นตนของเรา สัญญาเป็นตนของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตนของเรา
วิญญาณเป็นตนของเรา ดังนี้ ฯ

[397] พ. กุร่อถักกิเวสสนะ ถ้าอย่างนั้น เราจักสอบถามท่านในข้อนี้แหละ
ท่านเห็นถาวรอย่างใด ท่านพึงแก้อย่างนั้น กุร่อถักกิเวสสนะ ท่านจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไหน อำนาจของพระราชามหาหฤทธิย์ผู้ไคยุมรธาภิเชกแล้ว เช่น พระ
เจ้าปเสนทิโกศลและพระเจ้ามคธชชาติภัทร เวเทหิบุตร อาจาณนทีถวรฆา
ริบราชบาทกนทีถวรวิป เนรเทศกนทีถวรเนรเทศ พึงให้เป็นไปได้ ในพระราชา
อาณนทีถวรของพระองค์มิใช่หรือ ฯ

ส. พระโลกม อำนาจของพระราชามหาหฤทธิย์ ผู้ไคยุมรธาภิเชกแล้ว
เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล และพระเจ้ามคธชชาติภัทร เวเทหิบุตร อาจาณนที
ถวรฆา ริบราชบาทกนทีถวรวิป เนรเทศกนทีถวรเนรเทศ พึงให้เป็นไปได้
ในพระราชาอาณนทีถวรของพระองค์ แมแต่อำนาจของหมู่คณะเหล่านี้ คือ
วิชัย มัลลสะ อาจาณนทีถวรฆา ริบราชบาทกนทีถวรวิป เนรเทศกนทีถวร
เนรเทศ ยังเป็นไปไม่ได้ในแวนแวนของงูตน ๆ เหตุไรเล่า อำนาจเช่นนั้นของ
พระราชามหาหฤทธิย์ผู้ไคยุมรธาภิเชกแล้ว เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล และ
พระเจ้ามคธชชาติภัทร เวเทหิบุตร จะให้เป็นไปไม่ได้ อำนาจเช่นนั้นของพระ
ราชามหาหฤทธิย์ ผู้ไคยุมรธาภิเชกแล้วนั้น คงให้เป็นไปไม่ได้ด้วย กวระจะเป็นไป
ได้ด้วย ฯ

พ. กุรอุกกีเวสสนะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไหน ข้อที่ท่านกล่าวว่าเป็นตนของเรา อำนาจของท่านเป็นไปในรูปนั้นวารูปของเราจึงเป็นอย่างนั้นเถิด อยาไคเป็นอย่างนี้เลย ดังนี้หรือ ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว สัจจนิกรณถกหนึ่งเสียถึงสองครั้ง ลำคัมน์พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุรอุกกีเวสสนะ กาลมคัมน์ ท่านจงแก่ ไม่ใช่กาลที่ท่านควรนั่ง กุรอุกกีเวสสนะ ผู้ใด อันตถาคคตามปัญหาที่ชอบแก่เหตุแล้ว ถึงสามครั้ง มิไคแก่ ศีระชะของผู้นั้นจะแตกเป็นเจ็ดเสียงในที่เขนนั้น ฯ¹

ถ้าวิเคราะห์จากตัวอย่างการสอนแบบปุจฉาวิสัชนาของพระพุทธเจ้า ทำให้ทราบว่าพระพุทธเจ้ามีขั้นตอนการสอนแบบปุจฉาวิสัชนา ดังนี้

1. ต้องมีการ สนทนาปราศรัย เพื่อสร้าง ความคุ้นเคยกันก่อน
2. จากตัวอย่างอุกกีเวสสนะ สัจจนิกรณถก เป็นฝ่ายถาม (ปุจฉา) พระพุทธเจ้าเป็นฝ่ายตอบ (วิสัชนา) จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงตอบอย่างละเอียด แจ่มแจ้ง ชักตัวอย่าง อุทาหรณ์ เปรียบเทียบ ชักให้ผู้ถามได้คำตอบเอง เข้าใจเอง
3. ฝ่ายผู้ถามจะถามจนเข้าใจแจ่มแจ้งในเนื้อหา ผู้ตอบอาจให้ผู้ถามยกตัวอย่างอุปมาอุปไมยประกอบเพื่อให้เข้าใจตรงกัน
4. ฝ่ายตอบ ก่อนตอบอาจถามย้ำ หรือทบทวนคำถามให้เข้าใจประเด็นของคำถามตรงกันแล้วจึงตอบ อธิบาย
5. ให้ฝ่ายถามได้คิด และได้คำตอบเอง ไม่นั่งทับให้เชื่อตามคำตอบหรือจดจำคำตอบ แต่ให้ประจักษ์ ทราบชัด รู้แจ้งด้วยปัญญาของตนเอง
6. ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ การสอนจากกันและกัน

¹พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 12, ข้อ 395 - 397, หน้า 352 - 354.

2. ตัวอย่างการดำเนินการสอนแบบปัญหาวิสัยทางของพระสารีบุตร อัครสาวกผู้เป็นเลิศทางปัญญา และเป็นกำลังสำคัญในการเผยแพรพระพุทธศาสนา

[493] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ -

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ครั้นนั้นเวลาเย็น ท่านพระมหาโกณฑริกะออกจากที่เสด็จเสวย จึงเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรซึ่งที่อยู่ ใกล้ที่ทนายปราศรัยผู้กี่ยวท่านพระสารีบุตร ถัดมาจนการทักทายนปราศรัยพอโหระลือถึงกับแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ที่ถาวรส่วนข้างหนึ่ง ฯ

[494] ท่านพระมหาโกณฑริกะนั่งแล้ว จึงถามท่านพระสารีบุตรว่า คุณรทานผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลมีปัญญาหาม ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไรหนอ จึงตรัสว่า บุคคลมีปัญญาหาม ฯ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ทานผู้มีอายุ บุคคลไม่รู้ชัด ๆ เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นบุคคลมีปัญญาหาม ไม่รู้ชัดอะไร ไม่รู้ชัดความในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลไม่รู้ชัด ๆ เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่า บุคคลมีปัญญาหาม ฯ

ท่านพระมหาโกณฑริกะ ยินดี อันโอบน้อมถามิตของท่านพระสารีบุตรว่า ถูกละทานผู้มีอายุ ดังนี้แล้ว ได้ถามปัญหาต่อไปว่า คุณรทานผู้มีอายุพระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลมีปัญญา ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไรหนอ จึงตรัสว่าบุคคลมีปัญญา ฯ

สา. คุณรทานผู้มีอายุ บุคคลไม่รู้ชัด ๆ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นบุคคลมีปัญญา รู้ชัดอะไร รู้ชัดความ ในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่า บุคคลมีปัญญา ฯ

ก. คุณรทานผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชญาณ ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไรหนอ จึงตรัสว่า วิชญาณ ฯ

สา. ธรรมชาตินั้นแจ่มแจ้ง ๆ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า วิชญาณ ธรรมอะไร ธรรมแห่งใด มีสุข มีทุกข์ มีวิเศษทุกสิ่ง มีวิเศษสุข ธรรมชาตินั้นแจ่มแจ้ง ๆ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า วิชญาณ ฯ

ก. ปัญญาและวิชญาณ ธรรม 2 ประการนี้ ปะปนกัน หรือแยกจากกัน ทานผู้มีอายุ อาจแยกออกแล้วบัญญัติหนาท่อันต่างกันได้หรือไม่ ฯ

สา. ปัญญาและวิชญาณ ธรรม 2 ประการนี้ ปะปนกัน ไม่แยกจากกัน ผมไม่อาจแยกออกแล้วบัญญัติหนาท่อันต่างกันได้ เพราะปัญญารู้ชัดสิ่งใด วิชญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น วิชญาณรู้แจ้งสิ่งใด ปัญญารู้ชัดสิ่งนั้น ฉะนั้น ธรรม 2 ประการนี้ จึงปะปนกัน ไม่แยกจากกัน ผมไม่อาจแยกออกแล้วบัญญัติหนาท่อันต่างกันได้ ฯ

ก. ปัญญาและปัญญา ธรรม ๒ ประการนี้ ประปนกัน ไม่แยกจากกัน แต่มีกิจที่จะพึงทำต่างกันบางหรือไม ๆ

ข. ปัญญาและปัญญา ธรรม ๒ ประการนี้ ประปนกัน ไม่แยกจากกัน แต่ปัญญาควรเจริญ วิชาควรกำหนดรู้ นี้เป็นกิจที่จะพึงทำต่างกันแห่งธรรม ๒ ประการนี้ ๆ¹

ถ้าพิจารณาวิเสระที่จากตัวอย่างการดำเนินการ สอนแบบปูจฉาวิชาของพระ
สารีบุตรอัครสาวกเมื่อชวาที่ยก มา^๑ จะทำให้ทราบลำดับขั้นวิธีการสอน ดังนี้

1. ชี้แนะ ผู้สอนทำความเข้าใจกับผู้เรียนโดยการซักถามปราศรัย
2. ชื่นสอน ฝ่ายถาม(ปูจฉา) คือ พระมหาโกณฑัญญะ จะตั้งคำถามถามฝ่ายตอบ (วิสัชนา) คือ พระสารีบุตร จะเห็นว่าฝ่ายตอบจะตอบ แยกแยะประเด็น ตามคำถามอย่างละเอียด
3. ฝ่ายถามจะถามจนทนายข้องใจ เกิดความเข้าใจ ไม่มีส่วนข้องใจในเรื่องที่จะเรียนรู้อย่างไร
4. ฝ่ายถามจะต้องหาอุปมาหรือตั้งคำถามที่จะถามแล้วทำให้ผู้ฟังอื่น ๆ เข้าใจ เนื้อหาคำว่า คือ ตามคำถามเพื่อขยายความ ให้ผู้ตอบอธิบายแยกแยะให้ละเอียดชัดเจน อันจะช่วยให้ผู้ฟังได้รับความรู้ไปด้วย
5. ทุกฝ่าย ทั้งฝ่ายถาม ฝ่ายตอบ และผู้ฟังอื่น ๆ ใช้วิธีการแห่งปัญญา มีอิสระในการคิด ซักถาม โต้ตอบ สืบเสาะ ค้นหาความจริง สัจธรรม ให้เกิดความเข้าใจ เกิดปัญญา รู้แจ้งด้วยตนเอง
6. การถาม และการตอบ เป็นการถามการตอบเพื่อมุ่งแสวงหาความรู้ ความจริง อนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน ไม่ใช่แข่งกันชิงกัน แต่จะร่วมกันถามตอบ เพื่อให้ได้ความรู้ความเข้าใจด้วยความเมตตาไมตรีของกันและกัน

¹พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 12, อังแล้ว, ข้อ 493 - 494

3. ตัวอย่างการดำเนินการสอนตามวิธีสอนแบบบรรยายอุปมาอุปไมย ของ พระพุทธเจ้าที่แสดงธรรมโปรดพวกภราดรแห่งเสถียราระ คังยี

[603] พระผู้มีพระภาคภคว์ตรัสตอบว่า คุณภราดรหมณ์ สมัยใดบุคคลมีใจ ฟุ้งซ่านควายกามราคะ อังคามราคะเห็นยวรั้งไปและไมรู ไม่เห็นอุปมาเป็น เครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้ว ตามควายเป็นจริง สมัยนั้น เขา ไมรูไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่น ตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง มนุษย์เมื่อกะทำการสาธยายไว้นาน ก็โง่แจ่มแจ้งใด ไม่ตองกล่าวถึงมณฑลที่มีโคกระทำ การสาธยาย ฯ

[604] คุณภราดรหมณ์ เปรียบเหมือนภราดรในน้ำซึ่งระคนด้วยสีกริ่ง สีเหลือง สีเขียว สีแดงอ่อน บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองเงาหน้าของคนในน้ำนั้น ไม่นิ่งรู ไม่ฟังเห็นตามความเป็นจริงใด อันใด ฉะนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านควายกามราคะ อังคามราคะเห็นยวรั้งไป และไมรู ไม่เห็น อุปมาเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ใน สมัยนั้น เขายอยไมรู ไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่ง ประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองให้ตามความเป็น จริง มนุษย์เมื่อกะทำการสาธยายไว้นานก็โง่แจ่มแจ้งใด ไม่ตองกล่าวถึง มณฑลที่มีโคกระทำการสาธยาย ฯ

[605] คุณภราดรหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วย พยาบาท อังพยาบาทเห็นยวรั้งไป และยอมไมรู ไม่เห็นอุปมาเป็นเครื่อง สลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ...

[606] คุณภราดรหมณ์ เปรียบเหมือนภราดรในน้ำซึ่งรอนเพราะไฟ คือคอก พลาน มีโอระอุขึ้น บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่นิ่งรู ไม่ฟังเห็นตามความเป็นจริง อันใด ฉะนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจ ฟุ้งซ่านด้วยพยาบาท อังพยาบาทเห็นยวรั้งไป และยอมไมรู ไม่เห็นอุปมา เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ...¹

จากตัวอย่างการดำเนินการสอนแบบบรรยายอุปมาอุปไมย ที่ยกมานี้ เมื่อพิจารณา วิเคราะห์ดู จะทำให้ทราบถึงการบรรยายอุปมาอุปไมยที่ดี คือ ตัวอย่างที่นำมาอุปไมยที่ถูก

¹พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 19, อังแล้ว, ข้อ 603 - 606, หน้า 165.

เปรียบเทียบจะตองตรงและสอดคล้องกับข้อความ เนื้อหาหรือสิ่งที่อุปมา ให้เห็นความสัมพันธ์ ชัดเจน เช่น เปรียบเทียบความฟุ้งซ่านด้วยกายวาระ กับน้ำระคนสีกรังหลาย ๆ สี ความฟุ้งซ่าน คือ สภาพจิตใจที่ถึกปรวิวิคตต่าง ๆ เนื่องจากความพอใจ รักใคร่ ย่อมไม่สามารถที่จะทำให้คนมองเห็นสภาวะที่เป็นจริงได้ เจ้าท่านเอง "ความรักทำให้คนตาบอด" นี่ก็เปรียบกับการมองดูเงาหน้าในน้ำหลาย ๆ สี จะทำให้เงาหน้าเป็นสีต่างไปจากที่เป็นจริงฉนั้น หรือเปรียบอุปมาความฟุ้งซ่านเพราะพยายาม ซึ่งเป็นสภาพจิตใจที่วิคตทุกขร้อนเนื่องจากความไม่พอใจ ความโกรธเกลียด บอทำให้ไกลของสิ่งที่ถูกพยายามเพ้นผิดไปจากความเป็นจริง เกิดลำเอียงเพราะโกรธเกลียด เปรียบกับการมองดูเงาในน้ำ ก็คือฉนั้น

จะเห็นว่า สิ่งใ้มาอุปมาเปรียบเทียบกับเนื้อหาเห็นเป็นสิ่งที่

1. ผู้ฟัง และ เข้าใจดี มองเห็นความสัมพันธ์ชัดเจนอยู่แล้ว
2. มีความสัมพันธ์กันชัดเจนและตรงกับความสัมพันธ์ของเนื้อหา หลักธรรมที่จะเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเข้าใจ เพื่อโยงให้ผู้ฟังมองเห็นความสัมพันธ์ของเนื้อหาชัดเจน ถูกต้อง
3. การบรรยายเปรียบเทียบ มีทั้งแบบอุปมา และแบบอุปมาตามความเหมาะสม
4. มีการย่อนดางผู้ฟัง เพื่อให้มีส่วนร่วมในการดำเนินการ เรียงการ สอนและ ประกอบการบรรยายอุปมาอุปไมยด้วย เมือ

4. ตัวอย่างการดำเนินการสอนแบบบรรยายอุปมาอุปไมยของพระมงคลมิ่งมณีคานีบุตร สาธุคุณเป็นเล.ทางแห่งธรรม ซึ่งปรากฏในระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ดังนี้

อา. ท่านผู้มีอายุ ยนตามท่านว่า สีลวิสุทธหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน วิคตวิสุทธหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ทัฎฐวิสุทธหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน กังขาวิคตวิสุทธหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน มีคคาบัตถชาระทัสสนวิสุทธหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ปฎิปทาชาตทัสสนวิสุทธหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน อุฆาทัสสนวิสุทธหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ที่นอกลงจากธรรมเหล่านี้หรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ท่านก็ตอบผมว่า ไม่ใช่อย่างนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะพึงเห็นเนื้อความของถอยคำที่ท่านกล่าวไว้อย่างไรเล่า

[297] ปุ. ท่านผู้มีอายุ ถ้าพระผู้มีพระภาคจักทรงบัญญัติสีลวิสุทธว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ก็ชื่อว่าทรงบัญญัติธรรมที่ยังมีอุปาทาน ว่าเป็นอนุปาทา

ปรีนิพพาน ถ้าจักรทรงบัญญัติวิภววิสุตติ ทิฏฐวิสุตติ กังขาวิภววิสุตติ มักคามักต
 ฉายาทิสสนวิสุตติ ปฏิปทาญาณทิสสนวิสุตติ ฉายาทิสสนวิสุตติว่า เป็นอนุปาทา
 ปรีนิพพานแล้ว ก็ชื่อว่าทรงบัญญัติธรรมที่ยังมีอนุปาทา เป็นอนุปาทา -
 ปรีนิพพาน ถ้าหากว่าธรรมนอกจากธรรมเหล่านี้ จักเป็นอนุปาทาปรีนิพพาน
 แล้ว บุคคลจะชื่อว่าปรีนิพพาน เพราะว่าบุคคลนั้นไม่มีธรรมเหล่านี้ ทานผู้มี
 อายุ แม้จะอุปฐากให้ทานสูง บุรุษผู้เป็นวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ยอมรู้เนื้อ-
 ความแห่งคำที่กล่าวแล้วด้วยอนุปาทา ฯ

[290] ทานผู้มีอายุ เปรียบเหมือนพระเจ้าแผ่นดินที่ไกลไกล กำลังประทับ
 อยู่ในพระนครสาวัตถี มีพระราชกรณียะถนบางอย่างเกิดขึ้นในเมืองสาเกต
 และในระหว่างพระนครสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้น จะต้องใช้รถถึง 7 ผลึก
 ล้าคัมภ์พระเจ้าแผ่นดินที่ไกลไกลเสด็จออกจากพระนครสาวัตถี ทรงรถพระที่นั่ง
 ผลึกที่หนึ่งไปสู่พระราชวัง ไปถึงรถพระที่นั่งผลึกที่สองควมรถพระที่นั่งผลึกที่
 หนึ่ง จึงปล่อยรถพระที่นั่งผลึกที่หนึ่ง ทรงรถพระที่นั่งผลึกที่สอง ทรงปล่อย
 รถพระที่นั่งผลึกที่สอง ทรงรถพระที่นั่งผลึกที่สาม เสด็จถึงรถพระที่นั่งผลึกที่
 ี่สี่ เสด็จถึงรถพระที่นั่งผลึกที่ห้าควมรถพระที่นั่งผลึกที่สี่ ปล่อยรถพระที่นั่งผลึกที่
 หก ทรงรถพระที่นั่งผลึกที่หก เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลึกที่เจ็ด ปล่อยรถพระที่นั่งผลึกที่
 เจ็ด เสด็จไปถึงเมืองสาเกตที่ประทับพระราชวังควมรถพระที่นั่งผลึกที่เจ็ด
 ถ้าพวกมิตรอำมาตย์หรือพระญาติสาโลหิตจะนั่งติดตามมา เขาแค้นหาราชเจ้า
 พระองค์เสด็จมาจากพระนครสาวัตถีถึงเมืองสาเกตที่ประทับพระราชวังควมรถ
 พระที่นั่งผลึกที่ผลึกเดียวหรือ ทานผู้มีอายุ พระเจ้าแผ่นดินที่ไกลไกลจะตรัสตอบ
 อยางไรจึงจะเป็นอันตรัสตอบถูกต้อง ฯ

สา. ทานผู้มีอายุ พระเจ้าแผ่นดินที่ไกลไกลจะทรงตรัสตอบอย่างนี้ จึงจะเป็น
 อันตรัสตอบถูกต้อง คือ เมื่อกันกำลังอยู่ในนครสาวัตถีนั้น มีกรณียะถนบาง -
 อยางเกิดขึ้นในเมืองสาเกต ก็ในระหว่างนครสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้น จะ
 ต้องใช้รถถึง 7 ผลึก เมื่อเช่นนั้นจึงออกจากนครสาวัตถีขึ้นรถผลึกที่หนึ่ง
 ที่ประทับ ไปถึงรถผลึกที่สองควมรถผลึกที่หนึ่ง ปล่อยรถผลึกที่หนึ่ง ขึ้นรถผลึก
 ที่สอง ไปถึงรถผลึกที่สามควมรถผลึกที่สอง ปล่อยรถผลึกที่สอง ขึ้นรถผลึกที่สาม
 ไปถึงรถผลึกที่สี่ควมรถผลึกที่สาม ปล่อยรถผลึกที่สาม ขึ้นรถผลึกที่สี่ ไปถึงรถ
 ผลึกที่ห้า ปล่อยรถผลึกที่สี่ ขึ้นรถผลึกที่ห้า ไปถึงรถผลึกที่หก ปล่อยรถผลึกที่ห้า
 ขึ้นรถผลึกที่หก ไปถึงรถผลึกที่เจ็ด ปล่อยรถผลึกที่หก ขึ้นรถผลึกที่
 ี่เจ็ด ไปถึง เมืองสาเกตที่ประทับพระราชวังควมรถผลึกที่เจ็ด ทานผู้มีอายุ พระเจ้า
 แผ่นดินที่ไกลไกลจะทรงตรัสตอบอย่างนี้จึงจะเป็นอันตรัสตอบถูกต้อง ฯ

ป. หากผู้มีอายุ ข้อที่กั้นนั้น ถือวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่จิตวิสุทธิ จิตวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ทิววิสุทธิ ทิววิสุทธิเป็นประโยชน์แก่กิงชาวิกรมวิสุทธิ กิงชาวิกรมวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ภคคามภคตวิสุทธิ ภคคามภคตวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ปฏิปทาวิสุทธิ ปฏิปทาวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ญาณวิสุทธิ ญาณวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่อนุภาตปรินิพพาน ทานผู้มีอายุ ฌนประพาศิรตมจรรยในพระผู้มีพระภาคเพื่ออนุภาตปรินิพพาน ฯ¹

จากตัวอย่างการออกแบบบรรยายอุปมาอุปไมย ที่ยกมาเมื่อพิจารณาวิเคราะห์แล้ว จะทราบว่ามีขั้นและกลวิธีการบรรยายอุปมาอุปไมย ดังนี้

1. จะมีการทบทวนคำพูด คำตอบ คำถาม เพื่อย้ำข้อความที่ผู้พูดได้พูดไว้ก่อนทุกครั้ง เพื่อให้การสื่อสารระหว่างทั้งสองฝ่ายชัดเจนตรงกันก่อนที่จะตอบหรือบรรยายหรืออธิบาย
2. อธิบาย หรือบรรยายเนื้อหาตามลำดับเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาต่าง ๆ โดยอาจเปรียบเทียบก่อนแล้วอธิบายชี้แจงให้เห็นความสัมพันธ์ดังในตัวอย่างที่ยกมานี้ หรืออธิบายชี้แจงความสัมพันธ์ก่อนแล้วจึงเปรียบเทียบก็ได้
3. เปรียบเทียบเนื้อหาที่บรรยายกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ผู้เรียนจะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับอย่างชัดเจน (ดังตัวอย่างข้างต้น)
4. มีการซักถามให้ผู้ฟังตอบสรุปความเข้าใจ ให้เห็นความเข้าใจ หรือความสัมพันธ์ของเนื้อหาเอง จนเกิดปัญญาเข้าใจเนื้อหา รู้แจ้ง ยอมรับ เชื่อถือ และตระหนักในคุณค่าด้วยตนเอง ผู้บรรยายได้สรุปให้

¹พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 12, อังแล้ว, ข้อ 396 - 398,

5. ตัวอย่างการดำเนินการสอนแบบธรรมปาถัจฉาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏใน
พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ดังนี้

[498] ครั้งนั้นแล คิกรรณพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ
ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค ครั้นจบการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันแล้ว
นั่งลง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วอุชคัสสร เสวีตุนของพราหมณ์ผู้ใดวิชชา
เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคว่า พราหมณ์ผู้ใดวิชชา 3 เป็นอย่างนี้
พราหมณ์ผู้ใดวิชชา 3 เป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า กูกรพราหมณ์
พวกพราหมณ์เขอมันยู่กิตติพราหมณ์ว่าใดวิชชา 3 อย่างไร ฯ

ก. ขาตพระโลกมณเฑียรวิญญู พราหมณ์ในโลกนี้เป็นอุกโทสุชาติข้างฝ่าย
มารดาและบิดา มีกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิเสอากาศีตลอด 7 ชาติบรรพบุรุษ ไม่มี
ใครจะคัดค้านก็เตียนโศกขบถถึงชาติ เป็นผู้เอาเรียน ทรงจำนต รุจบ
ไตรเพท พร้อมทั้งกัมมัตถุ กัมมัตถุ เกฏฐะ พร้อมทั้งประเภทอักษามัตถุ
อิทธิพลเป็นที่ 5 เป็นผู้เอาใจตัวบงก เป็นผู้เอาใจไวยากรณ ฉานาญในกัมมัตถุ
โลกายกะ และคำร่าทหายมหาปรัยัตถุขณะ ขาตพระโลกมณเฑียรวิญญู พวกพราหมณ์
เขอมันยู่กิตติพราหมณ์ว่าใดวิชชา 3 อย่างนี้แล ฯ

ข. กูกรพราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติพราหมณ์ว่าใดวิชชา 3 อย่าง
หนึ่ง ก็แลละผู้ใดวิชชา 3 ในอริยวินัยเป็นอีกอย่างหนึ่ง ฯ

ค. ขาตพระโลกมณเฑียรวิญญู ผู้ใดวิชชา 3 ในอริยวินัยย่อมมีอย่าง
ชอบระหาคพระวโรกาส ขอพระองค์โปรดทรงแสดงธรรมแก่ชาตของคตตาม
ที่ผู้ใดวิชชา 3 มีในอริยวินัย ฯ

ง. กูกรพราหมณ์ ถ้ากระนั้นจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว คิกรรณ
พราหมณ์ทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า กูกรพราหมณ์
ภิกษุในธรรมวินัยที่ สังกจากคาม สังกจากอกุศลธรรม บรรลุอุปสมภพ มีวิตก
วิจารณ์ มีปิติและสุขเกิดแล้วเวกอยู่ บรรลุอุทเทยญาณถึงความสงบใสแห่งจิตในภาย
โนเป็นธรรมอันเอกบุคชั่น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มี
ปิติและสุขเกิดแก่สมณะผู้ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย
เพราะปิตินั้นไป บรรลุอุทเทยญาณที่พระอริยทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ใดตามนี้
เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข บรรลุอุทเทยญาณ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะ
ละสุขละทุกข์และคัมภีระโสมนัสก่อน ๆ โลก มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์
อยู่ ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสุขาธิวิสุทธิของแล้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลสอัน
ควรแก่งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโนมน้อมจิตไปเพื่ออุปเพณีสานุสติ
ญาณ เสดยอภิมะลิกชาติก่อน ๆ ได้เป็นอันมาก...¹

จากตัวอย่างการดำเนินการสอนแบบธรรมสาส์นจักจา ที่ยกมา เมื่อพิจารณาและวิเคราะห์แล้วจะทำให้ทราบค่าที่มีต้นตอและกรณีของการสอนแบบธรรมสาส์นจักจา ดังนี้

1. เริ่มบทเรียนด้วยการสนทนาปรารถนีย์ สร้างความคุ้นเคย สร้างบรรยากาศในการสนทนาให้เป็นกันเอง ผู้เรียนรู้สึกสบายใจ มั่นใจในการที่จะได้รับการยอมรับที่จะได้แสดงความคิดเห็นแปลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ความเข้าใจให้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น
2. บรรณารักษ์เรื่องที่จะสอนหรือสนทนาขอความคิดเห็น ขอความกระจ่างชัด และดำเนินการสนทนาต่อไป ดังตัวอย่างที่ยกมา ตีกรรมเพราะหมดใจบรรณารักษ์เรื่องวิชา 3
3. ผู้สอนหรือผู้สนทนาจักจะเริ่มจากเรื่องให้ผู้เรียน ผู้ต้องการความรู้ความเข้าใจให้กระจ่างยิ่งขึ้นสนใจอยากทราบอยากไถ่ความรู้ยิ่ง ๆ ขึ้น จากตัวอย่าง ตีกรรมเพราะหมดใจสนใจเรื่องวิชา 3 ความแนวของพระบาทสมเด็จพระพุทธองค์
4. ผู้สนทนา หรือผู้สอนจะแสดงความคิดเห็น หรือซักถามบุคคล และเสนอความคิดเห็นอันเป็นเนื้อหาที่ต้องการให้ผู้เรียนทราบต่อผู้เรียนอย่างละเอียด ดังในตัวอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธองค์ได้เสนอความคิดเห็นเนื้อหาวิชา 3 ความแนวของพระบาทสมเด็จพระพุทธองค์
5. ผู้สนทนาจะต้องกระตุ้นเตือนให้ผู้สนทนาอีกฝ่ายสนใจ โดยถาม ซักประกอบการแสดงความคิดเห็นที่เป็นเนื้อหาสำคัญ

5. ตัวอย่างการดำเนินการสอนแบบธรรมสาส์นจักจาของพระภิกษุสาวก ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ดังนี้

[332] ฉะนั้นหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตะมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ก็สมัยนั้น เมื่อภิกษุผู้ใดหลายรูปกลับจากนิคมมาทักทายกันถึงวัด นั้นประชุมกันอยู่ที่โรงกลม ได้เกิดการสนทนากันขึ้นในระหว่างว่า กุรอุวาโสทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคโคตรัสไว้ในปัญหาของเวกคเตยยมหาพ ในปรายนสูตร ว่า

ผู้ใดทราบส่วนสุดทั้งสองด้วยปัญญาแล้ว ไม่คิดอยู่ในส่วน
ท่ามกลาง เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นมหาบุรุษ ผู้นั้นกล่าวดวง
เครื่องร้อยรัดในโลกนี้ไต่แล้ว ดังนี้ ฯ

กุรอุวาโสทั้งหลาย ส่วนสุดที่ 1 เป็นใจเหนือ ส่วนสุดที่ 2 เป็นใจ
อะไรเป็นส่วนท่ามกลาง อะไรเป็นเครื่องร้อยรัด ฯ

จากตัวอย่างการดำเนินการ เช่นแบบธรรมสภาจีฉาของพระภิกษุสาวกที่ยกมา หากพิจารณาไว้แก่ระทัแล้ว จะทำให้ทราบลำดับขั้นตอนพอสรุปได้ ดังนี้

1. สร้างบรรยากาศในการสนทนาให้เป็นกันเอง ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน ในโอกาสที่จะได้แสดงความคิดเห็น รับฟังความคิดเห็นเพื่อความเข้าใจ รู้แจ้งในเนื้อหาที่จะสนทนากัน

2. ผู้ร่วมสนทนาั่งประชุมกัน หรือนั่งในลักษณะที่จะสามารถได้ยิน มองเห็นผู้สนทนาได้ชัดเจน

3. มีการปรารภหัวข้อหรือเรื่องที่สนทนาหาความกระจ่างชัดเพื่อรู้แจ้ง ซึ่งอาจเป็นผู้สอน หรือผู้เรียนเป็นผู้ปรารภขึ้น เพื่อขอความเห็นในวงสนทนา

4. ผู้ร่วมสนทนาร่วมกันแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเนื้อหาที่ปรารภขึ้นความที่ตนเข้าใจให้มากที่สุด เพื่อเพิ่มความเข้าใจหรือขยายความเข้าใจในวงสนทนา

5. ผู้สอนเสนอความคิดเห็นอันเป็นหลักฐาน หลักการ หลักเกณฑ์ หรือแนวคิดให้ผู้เรียนหรือผู้ร่วมสนทนาคิดตรองให้เกิดปัญญา เข้าใจ รู้แจ้งในเนื้อหาด้วยตนเอง

7. ตัวอย่างการดำเนินการ เช่นแบบไตรสิกขาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ดังนี้

[19] ก็โดยสมัยนั้นแล พระราชมณเฑียรที่ชาวสุทโธสีสนานเกล่าในวันอุโบสถ นุ่งห่มผ้าใหม่ทั้งคู่อันใหม่ ถือก่าหยาภาสคไป ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคโคตมพระเนตรเห็นชาวสุทโธสีสุพรามณเฑียรสนานเกล่าในวันอุโบสถ นุ่งห่มผ้าใหม่ทั้งคู่อันใหม่ ถือก่าหยาภาสคยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ในที่ไมไกล ครั้นแล้วโคตรัสถามชาวสุทโธสีให้ทราบเหตุว่า กุกรพรามณเฑียร เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึงสนานเกล่าในวันอุโบสถ นุ่งห่มผ้าใหม่ทั้งคู่อันใหม่ ถือก่าหยาภาสคมายืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง วันนี้เป็นอะไรของสกุลพรามณเฑียร ชาวสุทโธสีให้ทราบเหตุกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมมณเฑียรเจ้าวันนี้เป็นวันปลงบาปของสกุลพรามณเฑียร ฯ

พ. กุกรพรามณเฑียร ก็มิใช่ปลงบาปของพรามณเฑียรทั้งหลายย่อมมีด้วยประการใดเล่า ฯ

ชา. ข้าแต่พระโคตมมณเฑียรเจ้า พุทธาภรณ์ทั้งหลายในโลกนี้ ในวันอุโบสถสนานเกล่า นุ่งห่มผ้าใหม่ทั้งคู่อันใหม่ ทาแวนคิน ควยโคมัยอันสกลาควย

หลายกาที่เขี้ยวสกแล้ว สำเร็จการนอนในระหว่างกองทรายและเรือนไฟ
พราหมณ์เหล่านั้นยอมลุกขึ้นประณมอัญชลี นิสถการไปข้างครึ่งในราตรีนั้นด้วย
การกล่าววา ขาพเจ้าทั้งหลายขอปลงบาปกะทานคุณเจริญ ขาพเจ้าทั้งหลาย
ขอปลงบาปกะทานคุณเจริญ ดังนี้ และยอมยังใส่ให้อิมหน้าควยเนยใส น้ำมัน
และเนยขอนอันเพียงพอ และโดยดวงราตรีนั้นไป ก็เลี้ยงพราหมณ์ทั้งหลายให้
อิมหน้าควยขาหนีโยโกชเนยบุตรอันประณีต ขาพคุณพระโคกมคุณเจริญ พิชีปลง-
บาปของพราหมณ์ทั้งหลายยอมมีควยประการอย่างนี้ ฯ

พ. คุณพราหมณ์ พิชีปลงบาปของพราหมณ์ทั้งหลายยอมมีโดยประการอื่น
ส่วนพิชีปลงบาปในวินัยของพระอิริยะยอมมีโดยประการอย่างอื่น ฯ

ชา. ขาพคุณพระโคกมคุณเจริญ พิชีปลงบาปในวินัยของพระอิริยะ ยอมมี
อย่างไรเล่า ขอประทานพระวโรกาส ขอพระโคกมคุณเจริญ โปรดทรงแสดง
ธรรมโดยประการที่เป็นพิชีปลงบาป ในวินัยของพระอิริยะแก่ขาพระองค์ถวาย
เถิด ฯ¹

จากตัวอย่างการดำเนินการสอนที่ยกมา เมื่อพิจารณาวิเคราะห์ จะทราบลำดับ
ขั้นตอนในการสอน ดังนี้

1. ประเมินสภาพทางกายภาพของผู้เรียน สถานที่เรียน จากตัวอย่างผู้เรียน
อยู่ในสภาพที่เรียวบ้อย พร้อมเต็มที่เพื่อจะเข้าพิชีปลงบาป (ขั้นเกิด)
2. ผู้สอนจะทำให้ผู้เรียนมีสมาธิโดยสนทนากับถามจากสภาพทางกายของผู้เรียน
จะเห็นว่าตอนนี้แฝงจิตวิทยา โดยให้ความสนใจในตัวผู้เรียนมาก ทำให้ผู้เรียนสนใจมีสมาธิ
เพิ่มยิ่งขึ้น หรือให้ผู้เรียนเล่าแสดงความคิดเห็น ยกตัวอย่าง เพื่อเพิ่มสมาธิยิ่งขึ้นก็ได้ (ขั้นสมาธิ)
3. เมื่อผู้เรียนมีสมาธิ และสนใจอยากทราบเนื้อหาแล้วผู้สอนจึงให้เนื้อหาต่อไป

8. ตัวอย่างการดำเนินการสอนแบบไตรสิกขาของพระพุทธเจ้าอีกตัวอย่าง
หนึ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 4 ดังนี้

หลังจากนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนาบดีมหาทรราช ทรงแวงล้อมด้วยพราหมณ์
กทบคี่ชาวอมล 12 นนุค เสด็จเขาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ครั้นถึงจึงถวายบังคม

¹พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 24, ข้อ 119, หน้า 235.

พระผู้มีพระภาค แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ส่วนพราหมณ์หกหมื่นชวามกช 12 นหุต นั้นแล บวงสรวงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกโคจรปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค กริณฺณการทูลปราศรัยพอให้เป็นที่ยับยั้ง เป็นที่ระลึกลงกับไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกประคองอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับ แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกประกาศนามและโคจรในสำนักพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกนั่งนิ่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนั้น พราหมณ์หกหมื่นชวามกช 12 นหุตนั้นได้มีความคำริว่า พระมหาสมณะประพฤติกัพรหมจรรย์ในทานอุรุเวลกัสสปหรือทานอุรุเวลกัสสปประพฤติกัพรหมจรรย์ในพระมหาสมณะลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคำริในใจของพราหมณ์หกหมื่นชวามกช 12 นหุตนั้น ด้วยพระทัยของพระองค์ โคจรสักระทานพระอุรุเวลกัสสปด้วยพระกาถาวา ดังนี้

คุณทานผู้อยู่ในอุรุเวลามานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้มอมเพราะกำลังพรต ทานเห็นเหตุอะไรจึงมอมละเพลิงเสียเล่า

คุณกัสสป เราถามเพื่อความนี้กะทาน ทานละเพลิงที่บูชาเสียทำไมเล่า ทานพระอุรุเวลกัสสปทูลตอบว่า ยัญหิงหลายกถาว่านุยกยของรูปเสียงและรสที่นำปรารภณา และยัญหิงหลาย ขาพระพุทธรเจ้าภูวานันเป็นมถินในอุปธิหิงหลายแล้ว เพราะเหตุนั้น จึงไม่ยั้งใจ ในการเซ่นสรวง ในการบูชา

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า คุณกัสสป ก็ใจของท่านไม่ยั้งใจแล้วในอารมณ์ก็อรุณ เสียงและรสเหล่านั้น คุณกัสสป ก็เมื่อเป็นเช่นนั้นใจของท่านยั้งใจในสิ่งใดเล่า ในเทวโลกหรือมนุษย์โลก ทานจงบอกขอในแก่เรา

ทานพระอุรุเวลกัสสปทูลตอบว่า ขาพระพุทธรเจ้าโคเห็นทางอันสงบ ไม่มีอุปธิ ไม่มีกังวล ไม่กิดอยู่ในกามภพ ไม่มีภาวะเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่ธรรมที่ผู้อื่นแนะนำให้มรรค เพราะฉะนั้น จึงไม่ยั้งใจในการเซ่นสรวง ในการบูชา ฯ

[๕๑] ลำดับนั้น ทานพระอุรุเวลกัสสปลุกจากอาสนะ หมอบาอุตราสูงคึกเกวียงบ่า ชบเกียรติรองที่พระบาทของพระผู้มีพระภาค แล้วโคจรารทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธรเจ้าชา พระผู้มีพระภาคเป็นเจ้าสาคาของขาพระพุทธรเจ้า ขาพระพุทธรเจ้าเป็นสาวก พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของขาพระพุทธรเจ้า ขาพระพุทธรเจ้าเป็นสาวก พระพุทธรเจ้าชา

ลำดับนั้น พราหมณ์หกหมื่นชวามกช ทั้ง 12 นหุต นั้น ได้มีความเข้าใจว่า ทานพระอุรุเวลกัสสปประพฤติกัพรหมจรรย์ในพระมหาสมณะ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความปรวิวิฏกแห่งจิตของพราหมณ์หกหมื่นชวามกชทั้ง 12 นหุตนั้น ด้วยพระทัยของพระองค์แล้ว ทรงแสดงอนุพุททิกถา คือ ทรงประกาศทานกถา สีสกถา สักกถา โภษ ความคำทราม ความเพราหมองของกามทั้งหลาย และอานิสงส์ในความออกจากกาม เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พวกเขา

มีจิตสงบ มีจิตอ่อน มีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตมองใสแจ๋วจึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงถวายพระองค์เอง¹

จากตัวอย่างการดำเนินการสอนแบบไตรสิกขาที่ยกมาข้างต้น เมื่อพิจารณา - วิเคราะห์แล้วจะทำให้ทราบขึ้นตอนและลำดับขั้นการสอนพอประมวลได้ว่า พราหมณ์คหบดีชาวมคธ 12 นพุต เคยเป็นศิษย์ของขฤลิคัง 3 แม้ในการตามเสด็จพระเจ้าพิมพิสาร เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในครั้งนี่ในจิตใจของพราหมณ์คหบดีชาวมคธก็ยังสงสัย ซัดส่ายด้วยนิวรณ์สงสัยว่าพระพุทธเจ้ากับขฤลิคังเป็นศิษย์ของใครกัน พระพุทธองค์จึงทรงใช้วิธีสอนทำให้พราหมณ์คหบดีเกิดมีศีล สมาธิ และปัญญาในลำดับต่อไป ซึ่งพอสรุปลำดับขั้น ดังนี้

1. ผู้สอนประเมินความเรียบร้อยของผู้เรียน คือพราหมณ์คหบดีชาวมคธ จนผู้ฟังนั่งเรียบร้อยตามที่สมควรของตนแล้ว (มีศีล) ทุกคน ทุกกลุ่ม
2. ผู้สอนทำให้ผู้เรียนสนใจมีสมาธิที่จะฟัง เรื่องที่จะเสนออันเป็นเนื้อหาที่ยิ่งขึ้น โดยใช้กลวิธีอื่น ๆ ประกอบ เช่น นิทานชาดก เหตุการณ์ ตัวอย่าง ฯลฯ จากตัวอย่างพระพุทธองค์ทรงใช้พระอรุณเวลก็ดัดแปลงเป็นผู้ช่วยประกอบการสอนให้ผู้เรียนเกิดเร้าหรรษา มีสมาธิมากยิ่งขึ้น โดยวิธีตามให้พระอรุณเวลก็ดัดแปลงย้อนแย้งกัน พระพุทธองค์สามารถทราบว่าผู้เรียนกำลังสนใจและเกิดเรื่องนี้อยู่
3. ผู้สอนอาจใช้หรืออาศัยสภาพแวดล้อม ผู้เรียน เหตุการณ์ ประกอบให้ผู้เรียนสนใจมีสมาธิมากยิ่งขึ้นได้ตามความเหมาะสม
4. ในการเน้นให้เกิดสมาธิอาจใช้วิธีซักถาม เล่า บรรยาย ยกตัวอย่างก็ได้
5. เมื่อผู้เรียนสนใจเป็นจุดเกี่ยว มีสมาธิแล้วผู้สอนจึงเสนอเนื้อหาให้ผู้เรียนคิด ติดตามตรึกตรอง ให้เกิดปัญญา เข้าใจ รู้แจ้งต่อไป

ตัวอย่างวิธีสอนแบบปุจฉาวิสัชนา บรรยายอุปมาอุปไมย ธรรมชาตัจฉา และไตรสิกขาคามที่ยกตัวอย่างมาพอเป็นดัง เขปนี้ เป็นเพียงแนวทางที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นเท่านั้น ผู้สนใจจะศึกษารายละเอียดให้ลึกซึ้งต่อไป จะอ่านเพิ่มเติมได้จากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง

¹พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 4, ข้อ 57 - 58, หน้า 61 - 63.